
A tulajdon társadalmasítása* (I)

A szociális állam kibontakozását úgy értelmezhetjük, hogy a népjobbítás felkent bárdjai és az osztályharc elszánt hívei között felüti fejét egy harmadik, külső szereplő. Az előbb említettek egymással szimmetrikus pozíciókba sáncolták el magukat; emitt a „jobb társaságnak” a nyomorultakkal szemben tanúsított ájtatos kegyessége, amott a kizsákmányoltaknak a kizsákmányolóok ellen vívott ádáz harca. Szimmetrikus pozíciók, hiszen semmi nincs, ami közös lehetne bennük, amiben egyezkedni lehetne. A szociális állam viszont, ha úgy tetszik, akkor lép színre, amikor az előkelőségek többé már nem kizárólagos birtokosai a hatalomnak, a népnek pedig nem sikerül saját kezébe vennie a szociális kérdés megoldását. Új tér, új terep nyílik a közvetítések számára, s ez új értelmet kölcsönöz a „szociális” szónak: többé már nem annak kifejezője, hogy az érdekkonfliktusokat az erkölcsi jobbításban kell „feloldani”, vagy – épp ellenkezőleg – forradalmi erőszakkal kell felforgatni a társadalmat; azt fejezi ki, hogy a különböző helyzetű csoportok között, tárgyalásos úton, kompromisszumokra kell jutni, túl kell lépni az emberbaráti társaságok moralizmusán, s el kell határolódní a javak szétesztására felesküdték szocializmusának túlkapásától.

Az alapkérdés azonban az, *hogyan* szerezhet *de iure* érvényt magának a közhatalmi tevékenység, amikor a tulajdonviszonyokba és a gazdaságba való közvetlen beavatkozás lehetősége ki van zárva. Franciaországban az erre szolgáló kísérleti megoldás kidolgozása, bár nagy igyekezettel láttak neki, különösen nehéz, fáradságos munkával járt, s az 1848-as forradalomtól a III. Köztársaság konszolidációjáig tartó időszak egészére rányomta bélyegét. E körülményes hosszadalmasság magyarázata abban rejlik, hogy egyszerre több mindent kell újradefiniálni. Új meghatározást kell adni annak, hogy mitől alkot társadalmat a termelők kollektívuma, mi jellemezze az egyéni szerződések szabályozásánál többre képes és hívatott jogrendet, s miképpen értelmezzük a tulajdont, ha azt akarjuk, hogy képes legyen közösségi védelmet biztosítani, ám ne csorbítsa az egyéni érdekeket. Hogyan ízült egységbe e három eleme annak az elvnek, mely első öntőformájául szolgál a szociális

* Az eredeti mű 6. fejezete.

államnak? (Amelyen nem értünk egyebet, mint a jogi garanciák azon kivívott rendszerét, melynek köszönhetően a biztonság többé már nem egyedül és kizárólag a tulajdon birtoklásának függvénye.) Hogyan sikerült az államnak többé-kevésbé felülemelkednie az uralmon lévők és az uraltak közötti antagonizmuson?

Nem haszontalan nyomon követnünk e fáradságos próbálkozásokat, mivel ezek képezik azt a talapat, amelyen az ügynevezett gondviselő – azaz jóléti – állam felépül majd. Azt is megérthetjük majd belőlük, miért is alkalmatlan címke a „gondviselő állam” arra, hogy kifejezze a szociális állam célkitűzéseinek lényegét. E stratégiákban ugyanis nincs semmi, ami a jóllakásig eltelt egyénekre áldásként hulló mannára emlékeztetne. Ez az állam sokkal inkább szűkmarkúnak és kukacoskodónak nevezhető, ami igencsak hajlamos gyanakvóan firtatni, mire is használják fel juttatásait. Olyan állam, amely inkább szűkre fogott kiigazításokra törekszik, semmint arra, hogy halomban heverő pénzhegyek közömbösen érdektelen szétosztogatója legyen, s innovációi bevezetésére legalább annyira ösztökéli a félelem, mint a nagylelkűség. Kibontakozásának lassúsága, melyet az óvatos előrehaladás és a nehézkes egy helyben járás váltakozásai jellemeznek, jól bizonyítja, hogy fejlődési dinamikájának hajtóereje a konfliktus. S bár meglehet, nincsenek parancsuralmi allűrjei, a szociális állam azért mélységesen újító természetű. Neki köszönhető a *társadalmasított tulajdon* létrehozása; egyike ez a modernitás legdöntőbb hatású hozadékainak, amely új terminusokba foglalja a tulajdon és munka közötti évszázados konfliktust.

Új leosztás

Legyen világos mindenekelőtt, hogy egy ilyen új szereplő felbukkanása (akiben korántsem szabad részrehajlás mentes döntőbírói látnunk) nem megy anélkül, hogy előzetesen két feltétel sorozat ne teljesülne. Először is, hogy meglazuljon a patronázs kiszorítása, másként szólva: világossá váljék, mennyire alkalmatlanok a morális megrendszabályozás e rendszerei arra, hogy az „alsóbb néposztályok” életének minden mozzanatát, minden célkitűzését megfelelő formába öntsék. A 19. század egészét végigkísérő lassú érlelődés nyomán kialakulnak az ellenállás gócpontjai a társadalmi rendnek az „úri népek” által definiált koncepciójával szemben. De legalább ennyire szükség volt arra is, hogy kudarcot valljon – vagy legalábbis időlegesen kiiktatódjék – a tulajdonviszonyok radikális megdöntésének egyértelműen forradalmi alternatívája is: a társadalmi változás nem egyfajta hegemoniának egy másikkal történő felváltása révén fog bekövetkezni. A szociális állam létezőnek tételezi az osztályantagonizmust, s egyszersmind ki is tér az elől, hogy szembesüljön vele. Hajlamosak volnánk úgy fogalmazni, hogy szublimálta azt, vagyis – végtére is minden szublimációnak ez a lényege – egy újítást vezetett be.

Az 1848-as eseményeknek az az értelmezése, melyet Jacques Donzelot javasol *L'Invention du social* című könyvében, segít megragadni e folyamat igazi tartalmát.¹ 1848 igencsak riasztó figyelmeztetés a szociális megbékítés

korábbi stratégiáinak hatásfokára nézvést: a nép (vagy legalábbis a párizsi munkásság) ismét előzőnli a nyilvánosság színpadát, és egy ideig rákényszeríti követeléseit a kormányzatra. Az, hogy a munkások ilyen veszélyesek lehetnek, arra világít rá, hogy a társadalom kormányozhatóságára vonatkozó elképzelések mögött valami alapvető ellentmondás feszül, ami szükségessé teszi az állam szerepének újradefiniálását. Miután a munkás-ügy elbukott, s a *munkához való jog* megtagadtatott tőlük, olyan új kormányzati megoldást kell találni, amely valamennyire teret ad a *munkajognak*.

Az események menete jól ismert. Februárban, az utca nyomására, az ideiglenes kormány kikiáltja a Köztársaságot, az általános választójogot és a munkához való jogot: „A Köztársaság ideiglenes kormánya kötelezi magát, hogy biztosítani fogja a munkásnak munkavégzéséből való megélhetését. Kötelezi magát azt biztosítani, hogy minden állampolgár munkát találhasson magának. Elismeri a munkások jogát a maguk szervezeteinek létrehozására, hogy munkájuk gyümölcsét élvezhessék.”² De a mindezek megvalósítására szolgáló munkaügyi (vagy fejlesztési) minisztérium felállítását szorgalmazó népi követelésre a kormány a Commission du Luxembourg felállításával felel, mely utóbbi bizottság nem több véleményeket begyűjt s azokat megvitató instanciánál. Megnyitja a Nemzeti Műhelyeket, amelyek sokkal inkább az Ancien Régime dolgházaira hasonlítanak, ahelyett, hogy a munkaszervezés igazán nyilvános és közösségi rendszerei lennének. A műhelyek júniusban bekövetkező bezárása és felszámolása azonban mégis kirobbantja a munkások felkelését, amelyet véres megtorlás követ.

A munkához való jog követelésének fiaskójából levonható következtetések, s ezzel párhuzamosan a felsőbb rétegek gyors ráébredése önmaguk gyámkodó jótékonyági felügyeletének ingatagságára, olyan elbizonytalanodást eredményez, amelyből hamarost kisarjad a „szociális”, illetve a „szociálpolitika” fogalmának egy új koncepciója. „Nyitás” ez, „szemfelnyitó meg-rázkódtatás”³, s minden bizonnyal felkavaró erejű rádöbenni arra, hogy milyen mély szakadék választja el egymástól a republikánus ideált (mely az általános választójogban mostantól fogva elnyeri megvalósulását) és a szociális demokráciát, melynek reményével a párizsi munkásság viselős volt. Pierre Rosanvallon idéz ezzel kapcsolatban egy utólag visszatekintve megdöbbentő nyilatkozatot, mely az 1848. március 19-iki *Bulletin de la République*-ben látott napvilágot (a szöveget minden bizonnyal maga Lamartine fogalmazta): „A választójog minden állampolgárt megillet. E törvény (már-mint az általános választójog) életbelépésével Franciaországban senki nem proletár többé.”⁴ De a megdöbbenés csak visszatekintőleg megalapozott – számunkra, akik tudjuk a mese folytatását. A republikánus hagyomány leg-lényege szempontjából (mely a Konzulátus óta egymást követő rendszerekkel való szembefordulásban kovácsolódott ki) a teljes politikai szuverenitás megvalósítása az alapvető követelés. Ha sikerül végét vetni a nép politikai kissemmizettségének, ez magával fogja hozni szociális felszabadítását is. A korlátozatlan Köztársaság olyan rendszernek bizonyul, mely kivétel nélkül, valamennyi polgára számára biztosítja jogaik teljességét.⁵

Az 1848-as események szemléletesen bizonyítják *in vivo*, mennyire illuzórikus ez a hit. Amikor a *Bulletin de la République*-ben megjelenik e hit-

vallás, Párizs házfalain még ott olvashatók a *Déclaration du peuple souverain* február 24-én kiragasztott plakátjai: „Egyetlen honpolgár se tegye le fegyverét! Védjétek a barrikádokat mindaddig, amíg jogaitoknak honpolgárként és dolgozóként egyaránt birtokába nem juttok!”⁶ Igaz ugyan, hogy a republikánus propaganda által megdolgozott munkások fokozatosan magukévá tették az általános választójog politikai követelését,⁷ ennél azonban fontosabb, hogy ők maguk kidolgozták a maguk saját – és számukra alapvető – követelését: a munkahelyi viszonyok alávetettségét eltörlő szervezkedési jogot és a munkához való jogot.⁸ S bár ha a munkához való jog explicit módon megfogalmazott követelése vélhetőleg csak egy vékony munkáselit szívügye, vagy néhány szocialista teoretikusé (például Louis Blanc-é⁹), a munkások összessége számára mégis egyfajta elemi létszükségletként bukkan fel, az egyetlen megoldásként, ami kivezethetné őket a nyomor és a függőség állapotából. (Már csak azért is, mert a 48-as forradalom egy súlyos gazdasági válság kellős közepén robban ki, amikor rendkívül nagy mértékű a munkanélküliség.) E követelés világosan és félreérthetetlenül fogalmazódik meg az Emberi Jogok Nyilatkozata, a *Manifeste des sociétés secrètes* által kiadott új változatában.

*Kettős feladatnak volt kötelességünk eleget tenni: megteremteni a köztársasági államformát, s lefektetni egy új társadalmi rend alapköveit. Ehhez híven, február 24-ikén kiharcoltuk magunknak a Köztársaságot: a politikai kérdést elvégeztük tehát. Mit akarunk a továbbiakban? Megoldani a szociális kérdést is! Orvosolni a munkások szenvedéseit, érvényt szerezni az újrafogalmazott Emberi Jogok Nyilatkozatába belefoglalt elveinknek... Első s legfontosb jog, mely minden embert megillet: joga legyen élni!*¹⁰

Nehéz lenne ennél érzékletesebbé tenni, hogyan is fogalmazzák újra, saját szükségleteikből kiindulva a munkások a szociális kérdés mibenlétét. A munkás számára az élethez való jog egyetlen szociálisan megfogalmazható formája a *munkához való jog*.¹¹ Az ő számára ez ugyanazt jelenti, mint a tulajdonnal rendelkezők számára a tulajdonjog. Egy ilyen követeléستől persze, még a legitim módon, általános, titkos választások nyomán született Nemzetgyűlésnek is elakad a lélegzete. Hiszen nem kevesebb következik belőle, mint az állam és a társadalom közötti viszony alapvető átalakítása, s annak igénye, hogy eltüntessék a tulajdon és a munka között húzóódó szakadékot, s végbemenjen az ipari tulajdon társadalmasítása. E következményeket Marx az *Osztályharcok Franciaországban* című művében világosan kibontja: „A munkára való jog mögött ott áll a tőke feletti hatalom, a tőke feletti hatalom mögött a termelési eszközök elsajátítása, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése.”¹²

Mindez nemcsak afféle „marxista” elemzés. A Nemzetgyűlés többségét s a társadalmi rétegek többségi érdekeit képviselők (legnagyobb formátumú szószólóik Thiers és Tocqueville voltak) sem látják másként a kérdést, épp ezért utasítják el oly indulatosan a munkához való jogot. S nem látja másként az a politikus sem, aki e követelés fő szorgalmazója, s aki a február 25-iki Dekrétumba belefoglalozza az elvet, nevezetesen Louis Blanc: „E Dekrétum megfogalmazásakor teljességgel világos volt előttem, mily elkötelezést jelent

a kormány számára: nem férhetett kétség ahhoz, hogy ezen elv csak egy oly szociális reform nyomán válhat alkalmazhatóvá, melynek vezérelvéül a szervezkedési jog szolgál, végkövetkezményéül pedig a proletariátus megszűnése. De – az én oldalamról nézve – éppen ebben rejlett az értéke.”¹³

Mindezek alapján talán megkockáztathatjuk, hogy a munkához való jog követelése a 19. század közepi Franciaországban önmagában hordta bukásának szükségszerűségét. Ehhez azonban rögtön hozzá kell tennünk, hogy e bukás egyben a szociális kérdés forradalmi alternatívájának (vagy alternatíváinak) bukása is; továbbá azt is, hogy bizonyos értelemben a „forradalmi opció” e vereséget soha többé nem fogja igazán kiheverni. Nem mintha a forradalom elvázott volna a júniusi barrikádokon vagy később, a Rempárt által kézben tartott parlamenti vitákban.¹⁴ De döntő és visszafordíthatatlan eltolódás következett be, annak ellenére, hogy mintegy húsz évvel később a párizsi Kommün nagyjából ugyanezen (s ugyancsak vereségbe futó) forgatókönyv szerint haladt.¹⁵ A szociális kérdés megoldásának radikális javaslatai bizonyos értelemben illegálisba szorulnak vissza. Megvalósításukhoz a Köztársaság rendjének teljes felborítására lenne szükség (amihez a forradalmi pártok szerint népfelkelés vezethet el). E történelmi pillanattól idejét múltnak tűnik abban reménykedni, hogy az általános választójog alapján felépülő politikai demokrácia struktúráiba közvetlenül beleszervülhet egy, a munkához való jogot biztosító szociális demokrácia.¹⁶

De 1848 után a helyzet a győztesek számára sem maradt többé a régi. Lásd a Köztársaság „a francia nép nevében” 1848. november 4-én elfogadott Alkotmányának 8. cikkében a munkához való jog követelésére adott „mérsékelt” választ, amelyet illő szembeállítanunk a február 25-iki Dekrétumban fogalmazottakkal.

*A Köztársaságnak kötelessége védelmet nyújtani valamennyi polgárának, mind személyét, mind családját, mind vallását, tulajdonát, munkáját illetően, s mindenki számára biztosítania kell a minden embert megillető tanulmányokhoz való lehetőséget. Testvéri támogatással gondoskodnia kell a rászorultak létfenntartásáról, vagy úgy, hogy az erőforrásai nyújtotta korlátozott lehetőségekhez mértén ellátja őket munkával, vagy pedig – ott, hol család híján nincs kihez fordulniok – azzal, hogy segélyezi azokat, akik nem képesek dolgozni.*¹⁷

Nos, e megfogalmazás szinte szó szerint követi a *Comité pour l'extinction de la mendicité* által javasolt intézkedéseket, melyek aztán az 1793-as Alkotmányba is bekerültek. Ismét előrángatják a munkaképesek és -képtelenek közötti nevezetes (és sok száz éves múlta visszatekintő) dichotómiát, hogy segítségével szociálisan megoszthassák a társadalmat. A „hátrányos helyzet” hagyományos gondolkodásmódját képviselők számára mindez úgy értelmeződik, hogy a segélyhez való jog ismét megerősítettet – a Köztársaság „kötelességéről” esik szó, még ha („család híján”) lehető leginkább megszorító formájában is. Az ínségesek másik csoportja – a munkaképes szegények – számára (körüik jelentősen átfedi a munkanélküli munkások körét) a megfogalmazás ugyanazt a bizonytalan ígéretet tartalmazza csak, mellyel már a *Comité de mendicité*, illetve a Konvent is hitegetett: „erőforrásai nyújtotta korlátozott lehetőségeihez mértén lássa el őket munkával.” Ugyan kik fogják

döntőbíróként kijelölni, hol húzódnak e korlátok, ha nem épp azok, akik az erőszak fegyverével utasították el a „testvéri támogatás” maximalista változatát, a munkához való jogot? Nyugodtan kijelenthetjük: ha tilos a társadalmi munkaszervezet megváltoztatása, a közhatalom minden beavatkozási kísérlete e téren halott betű, írott malaszt marad.

Ismételné magát a történelem? Vagy – ami még rosszabb – egyszerűen csak dadog? Nos, nem egészen. Egyfelől azzal, hogy több mint félévszázados Csipkerózsika-álmából felélesztette a segélyhez való jogot, a Második Köztársaság elismeri mindazon uralkodó áramlatok hiányosságait, amelyek a Direktórium óta egymással egybehangzóan ítéletet mondtak a „törvényes jótékonyosság” fölött. Az Alkotmányozó Gyűlés a segélyezést koordináló nagyszabású törvényen dolgozik, de feloszlik, mielőtt még megszavazhatná. (Viszont sikerül megvalósítania a párizsi *Assistance publique* reformját.) Az 1849 májusától helyébe lépő, nála jócskán konzervatívabb, s az Egyház által erősebben befolyásolt Törvényhozó Gyűlés Segélyezési Bizottságot fog felállítani; elnöke Armand de Melun, a javaslatok előterjesztője Thiers – nem kell félni tehát, hogy túlságosan merész közsegélyezési rendszert dolgoznak majd ki.¹⁸ Hasonlóképpen, az arra irányuló próbálkozások, hogy a segélyező pénztárak hivatalos elismerést kapjanak, s létrehozassék egy országos nyugdíjpénztár is, kettős ellenállásba ütköznek, mind a liberálisokéba, mind a tradicionalistákéba, akik szigorúan ragaszkodnak az önkéntességen alapuló csatlakozás – a szociális gazdaság logikájának oly kedves – gondolatához.¹⁹

Az 1851. december 2-iki államcsíny véget vet e félénk próbálkozásoknak. Az a tény, hogy mind a konzervatívok, mind a „holnap republikánusai”²⁰ tömegesen csatlakoznak Louis-Napoléon Bonaparte-hoz, valószínűleg azzal magyarázható, hogy a Köztársaságnál alkalmasabbnak vélték egy diktatúrát a rend és a társadalmi béke szilárd alapokon való fenntartására. Nem zárható ki az a feltételezés, hogy idővel, ahogyan lassan eloszlott volna a tulajdonosi rétegeknek a júniusi eseményeket követő elementáris félelme, a Második Köztársaság kibontakoztatta volna az 1848. novemberi Alkotmány Preambulumában bennfoglalt, mérsékelt szociális programot. Sajnos azonban, haszontalan játék képzeletben újraírni a történelmet. Ami biztosnak látszik, az inkább az, hogy a Második Császárság félbeszakította a nyilvános vitát, mely arról folyt, hogyan kezeljék a szociális kérdést egy demokratikus államban.²¹ S e vita majd csak akkor kezdődik újra, amikor a restaurált Köztársaság konszolidálódni kezd: az 1880-as évek táján. Még mindig vannak erős ellenfelei, akik jobbról támadják, de fenyegeti már a munkásmozgalom kibontakozása és radikalizálódása is. A szociális helyzet felvetette a kérdés, ebből következően, egyértelműen politikai kérdéssé válik, s az állam tovább már nem térhet ki a válaszadás elől.

A vita igazi kérdése akörül forog, hogy az állam milyen módon árthatja bele magát a szociális problémák kezelésébe. Ha a Második Köztársaság e kérdésben igen visszahúzódozó maradt, ez vélhetően nemcsak konzervativizmusán múltott. S nemcsak azon, hogy ne értette volna meg: a szociális kérdés mélyén politikai kérdés bújik meg. Erre ugyanis 1848 júniusa nyilvánvaló és tragikus bizonyossággal szolgált. Az azonban bizonytalan maradt, hogy mi lenne a mód, ahogyan egy állam *instrumentálisan* beavatkozhatna e prob-

lémák sorsába. A két rendelkezésre álló opció mellé – melyeket a szembenálló felek elégtelennek, illetve elfogadhatatlannak minősítenek – ki kell találni egy harmadik irányvonalat: a liberalizmus és a felvilágosult konzervatívizmus szövetségbe forrását, mely megkülönböztethetetlenül egybemos szociális beavatkozást és morális aktivizmust; az elköteleződést a mellett a „szociális” mellett, mely 1848 és a Kommün vereségei ellenére mindinkább teret hódít a munkásság körében, de a politikai rendszer teljes átalakítását igényelné, s emiatt nem tarthat számot többségi támogatásra.

A probléma valójában kettős. Az Állam oldaláról úgy vetődik fel, hogy nem könnyen mutatkozik megoldás arra, miként lehet kijátszani egyfelől a közbeavatkozásra kimondott, majd hogyanem teljes tilalmat (mely továbbra is változatlanul krédója a tehetős rétegeknek), másfelől pedig azt a veszélyt, amit az államnak a munkásosztály részéről, felszabadításuk érdekében végbevitt kisajátítása jelent.²² De a másik pólus, a „kollektívum” oldaláról sem tűnik egyszerűnek a dilemma: hiányzik a szükséges alap egy szociális politika összhangzó levezenyléséhez. Egyfelől a kollektív kötelék, ismerte a munkáltatói pártfogás stratégiáit, morális elkötelezettséggé fajulhat; másfelől viszont a „kollektívizmus” veszélye fenyeget, az egyéniség korlátozása, a magántulajdon közösségivé tétele, úgy, ahogyan az a forradalmi szocializmus víziójában felbukkan.

A szociális kérdésnek – végül is a Harmadik Köztársaság által kínált – megoldása azon múltott, hogy emez képes volt egybeilleszteni a problémának ezt a két aspektusát, amikor társította az állami beavatkozás új koncepcióját a közösségiség realitásának újfajta kidolgozásával. (És viszont.) Mint Léon Bourgeois mondja: „Az elszigetelt ember *a priori* és absztrakt fogalmának elvetésével a természetes szolidaritás törvényeinek felismerése egy csapásra szétfoszlatja az államnak azt az ugyancsak *a priori* és absztrakt fogalmát is, mely emezt az embertől elválasztja, s úgy fordítja vele szembe, mint elkülönült jogalanyt vagy mint olyan felsőbb hatalmat, amelynek alá lenne vetve.”²³

A „szolidaritás törvényeinek felismerése” – ez, lényegét tekintve, nem egyéb, mint annak felismerése, hogy az egyes részelemek az egészhez való viszonyukat tekintve a kölcsönös egymásrautaltságok bilincsébe verettek: természet törvénye ez minden élőnek, s ez az emberiség társadalmi törvénye is. „Az emberek, közösségeiken belül, ugyanúgy a kölcsönös egymásrautaltság függőségi kötelékeibe ágyaztatnak s tartatnak átalok fogva, valamint a tér s idő minden pontján minden létező és minden test is.”²⁴ Léon Bourgeois, a Harmadik Köztársaság születésénél bábáskodó „haladáspárti republikánusok” kulcsfigurája, a születőfélben lévő szociológia minden eredményét kiaknázza, különösen a durkheimi szociológiáét, mely a liberális antropológia alaptézisét veti el, azt, amit az előző fejezetben „metodológiai individualizmusnak” minősítettem, azaz azt a hajlandóságot, hogy a társadalmi jelenségekben merőben csak egyéni kezdeményekre visszavezethető vállalkozásokat lássunk. Durkheim munkássága megalapozza és érvényre juttatja az ezzel éppen hogy ellentétes látásmódot, amit a társadalom „szociologikus felfogásának” nevezhetünk. (S hogy ez korántsem tautológia, azt jól mutatja a liberalizmus példája, amely – éppen ellenkezőleg – a társadalom individualista

elméletét dolgozza ki.) A kollektívum *e sui generis* valóságának kimunkálása már Saint-Simon és Comte munkásságában megjelenik, s majd Durkheimnél áll össze rendszerré: léteznek nagy, objektív szabályozórendszerek, az átfogó folyamatok maguk alá gyűrik az egyéni iniciatívákat, a társadalmi jelenségek úgy léteznek, „mint dolgok”. Ennek megfelelően a társadalmi lényként fel-fogott ember csak azokba a közösségekbe beágyazottan bír léttel, melyeknek konzisztenciáját – Durkheim szerint – végső soron a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük biztosítja.²⁵

A szociális kérdés újrafogalmazása szempontjából Durkheim szerepe perdöntő: ő érti meg s teszi világossá, hogy az ipari társadalom sajátlagosan új viszonyokat teremt az egyes társadalmi egyedek között, amelyek többé nem épülhetnek fel a primér társadalmiság „testközelségen” alapuló védelmi rendszerén – ezt nevezi „mechanikus” szolidaritásnak. Ettől kezdve újólaj fel kell vetni a társadalmi kötelék kérdését: hogyan vetődik fel a tömeges ki-illeszkedés veszélyének árnyékában élő modern társadalomban. Az „organikus” szolidaritás teremt alapot annak az új létezőmódnak, melynek az ipari társadalomban általánossá kell válnia.²⁶ A munkamegosztás feltételezi a mind speciálisabbá váló feladatok egymást kiegészítő voltát; objektív alapja van tehát annak a gondolatnak, hogy a modern társadalom nem egyéb, mint *egyenlőtlen, ám egymással kölcsönös függési kapcsolatban álló társadalmi helyzetek összessége*.

E tétel szembefordítható a liberalizmussal: nem a szerződéses viszony a társadalmi kötelék alapja, „nem minden része kontraktuális elvű egy szerződésnek”. Olyan előfeltételeken nyugszik az, amelyek szorosan a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt pozícióhoz kötődnek. De a durkheimi tétel a kollektivizmussal is szembefordítható. „A közösség” nem fordítható szembe az egyénnel, közösségek vannak csak, amelyek a társadalmi szerkezetben különböző, ám egymást kiegészítő helyzeteket foglalnak el. Ebből az elkülönböződésből sarjad egy társadalom szövevényes gazdagsága, „organikus” jellege – szemben a hasonlóságok egyszerű, „mechanikus” egymás mellé rakásával, melynek végeredményéül csak tömeget kapunk. A különbségek és interdependenciák e bonyolult egymásbajátszását annál is inkább féltő gonddal kell óvni és vigyázni, mert a társadalmi munkamegosztás fejlődésével növekednek a társadalmi széthullás kockázatai. A szolidaritást, a társadalom kötőanyagát, habarcsát életre kell hívni, s azután ügyelni kell rá, minél bonyolultabbá válik egy társadalom, annál inkább. Ez egyben racionális érvként szolgál az olyan társadalmi gyakorlatnak vagy politikai tevékenységnek, mely maga elé azt a célt tűzi, hogy megőrizze és erősítse ezt az egységet a különbözőségben, a törékeny csodát, melynek véghezvitelére egy modern társadalom képes lehet, de melyben kudarcot is vallhat.

Ez a társadalomfelfogás az államnak a különböző kollektívumok érdekeivel szemben érvényesülő szabályozó funkciót tulajdonít. „Az állam a társadalom gondolkodásának szerve.”²⁷ Elvitathatatlan, hogy Durkheimnél magánál e szerep elemzése meglehetősen formális marad, mivel főleg az elkülönült érdekek felett döntőbírói szerepbe iktatott államapparátus képviselőinek pártatlanságát hangsúlyozza.²⁸ Léon Bourgeois az, aki – felelős posztot betöltő politikusként – gyakorlati, operacionális nyelvre fordítja majd le ezt a

gondolatot. A társadalom azoknak a szolgáltatásoknak az összessége, amelyek tagjai egymásnak kölcsönösen nyújtanak. Ebből az következik, hogy mindenki adósa mindenkinek, annál is inkább, mert hisz az egyén, amikor világra jön, a társadalom már előzetesen felhalmozott gazdag vagyonába csöppen bele, s abból merít. A közösséggel szembeni kötelezettségek pusztán csak kifejezik ezt az „adósi” helyzetet, mely minden, társadalomban élő ember sajátja. A kötelező elvonásokat, a javak és szolgáltatások újraelosztását tehát nem olyképp kell tekintenünk, mint az egyéni szabadság ellen elkövetett merénnyel. Olyan visszatérítésnek kell tekintenünk, mely minden embertől joggal elvárható – így igazságos. Ki kérheti, sőt követelheti ezt? Az állam. Az állam, mondta már Dupont-White is, „a közérdek gazdája”.²⁹ De Dupont-White még nem tudta, hogyan instrumentalizálja ezt a szerepet, mert annak a liberalizmusnak foglyaként, melyet pedig annyit kritizált, nem tudott túllépni egyén és állam szembeállításán, s számára így a kollektívum a társadalmi egyedhez képest külső maradt. Léon Bourgeois számára az állam, a közérdek gazdája egyben azoknak a kváziszereződéseknek a szavatolója is, melyeket az egyének – azon egyszerű tényből adódóan, hogy társadalomban élnek – megkötöttek.³⁰ Nem több, mint pusztá végrehajtója a maguk a társadalmi ágensek által szerződésbe foglalt adósságoknak. Ekképp az állam, anélkül, hogy beleokvetetlenkednék az egyén jól felfogott érdekeibe, „hozzájuttathatja a hitelezőket ahhoz, ami jár nekik, s megfizettetheti az adósokkal tartozásukat.”³¹

Az állam helyének ilyen kijelölése konkrét megalapozást nyújthat egy, a szociális igazságosság megvalósítására törekvő politika számára. „A társadalom céljaul nem tűzhető ki a boldogság hajszolása, sem most, sem a jövőben. Az egyenlőségé sem... Amivel embertársainknak tartozunk, az az igazságosság.”³² Való igaz: a boldogság oly körvonalatlan és megfoghatatlan fogalom, hogy valamiféle „boldogság-politikának” óhatatlanul a létezés valamennyi közösségi és egyéni szférájára ki kellene terjednie, s szükségszerűen totalitáriánizmussá fajulna. Az egyenlőség viszont magának a társadalmi köteléknek a természetét semmisítené meg egy bonyolult társadalomban, amely a kölcsönös egymásrautaltságok függőségi rendszerén belüli különbözőségeken, más szóval a komplementaritáson belüli egyenlőtlenségeken alapul. Ezzel szemben „a szociális szolgáltatások cseréjében érvényesített igazságosságnak világosan kirajzolódik két alapfeltétele: a társadalomnak minden tagja számára hozzáférhetővé kell tennie a mindenkinek szóló szociális javakat; biztos védelmet kell nyújtania azokkal a kockázatokkal szemben, amelyek közös erőfeszítéssel elkerülhetők.”³³

Ekképp felfogva, egy demokratikus társadalom legitim módon viselheti el az egyenlőtlenségeket, csak annyit kell kikötnünk, hogy a legkevesebbel rendelkezők gyámság alá kerülve ne veszítsék el függetlenségüket, hanem – mondja Léon Bourgeois – maradjanak továbbra is „felebarátaink”, akiket a szolidaritás bekapcsol a közös sorsba.³⁴ Mi több: egy demokratikus társadalom eleve nem teremtheti meg a helyzetek egyenlőségét, hiszen ezzel földig rombolná az „organikus” különbségeket, s a társadalom az egymás mellé hányt hasonló elemek összességévé visszafajuló kollektívummá sorvadna.

De az állam közbeléphet, s kötelessége is közbelépni, hogy mindezen egyenlőtlenségek ellenére a maga helyén mindenkinek igazság szolgáltatassék.

Ezek a Harmadik Köztársaság alatt lassan megszilárduló új elemek így módon lehetővé fogják tenni, hogy túl lehessen lépni az egyéni szuverenitás liberális képviselte felfogásán, mint ahogy az állam szuverenitásának azon a felfogásán is, amely benne a társadalmat új alapokon felépíteni képes külső, idegen intézményt vél látni. De még mielőtt kibontanánk, mi mindenre is képes ez az állam, vajon milyen nevet adjunk neki? E kérdés minden másnál előbbre való, s ez messze nem nyelvhasználati finomkodás. Általános vélemény, hogy benne kell látnunk a modern jóléti „gondviselő állam” magját. Mégis, azt, hogy így nevezzük el, legalább három fontos okból radikálisan ellenezném.

Először is azért, mert a kifejezés feltételezi, hogy közvetlen kapcsolat fűzi egybe a jótévő államot s vele szemközt, az ajándékait elfogadó, passzív módon elraktározó haszonélvezőket. Ezért fűjja az állami beavatkozás minden ócsárlója ugyanazt a nótát, *ad libitum* kárhozthatva e gondviselés haszonélvezőinek szolgává fajulását, felelőtlené válását s végezetül elsatnyulását. A szociális állam efféle felfogása nem ad számot arról a *kívülálló-harmadik* szerepéről, melyet az ellentétes érdekű csoportok között betölt. Márpedig ez adja az ilyen állam tevékenységmódjainak sajátlagosságát. Legalább annyira antagonizmusokat és konfliktusokat is kezel, mint amennyire békít és felelőtlené tesz.

Másodszor: a „gondviselő állam” elnevezés, születésétől fogva, polémikus jelentésű, éppen a köz-beavatkozás ellen fellépők találták ki, hogy, úgymond, tehetetlen bábbá silányító hatását leleplezzék. E vád egyébként a politikai aréna mindkét oldalán elhangzik. Az állami „gondviselés” becsmérő felhangú említésének vélhetőleg első (de legalábbis egyik legkorábbi) dokumentumára az *Atelier*-ben bukkanhatunk; 1849 decemberében a lap főmunkatársa, bizonyos Corbon azon sajnálkozik, hogy „nem egy a kizsákmányoltak közül azt várja, hogy a Gondviselés neki az Állam képében megjelenjék, s kirángassa őt a kátyúból, anélkül, hogy neki magának bárminő erőfeszítést kellett legyen tennie.”³⁵ Legutolsó, 1850. július 31-i számában a megszűnő lap egyfajta politikai testamentumként arra buzdítja a munkásokat, hogy „sokkal inkább saját erejükbe vessék bizalmukat, sokkal inkább magukra számítsanak, mintsem arra a csalóka Gondviselésre, melyet Államnak szokás nevezni.”³⁶ A kritika éle egyébiránt kevésbé a burzsoá állam teremtette megoldások ellen irányul (nem csoda, hisz ebben az időben ezek még nem léteznek), hanem a szocializmus azon irányzatai ellen, melyek az államra támaszkodva, annak segítségével akarnának változtatni a munkásság létfeltételein, s legvalószínűbben (bár név szerint nem említetik) Louis Blanc ellen. A „gondviselő állam” kritikája itt a munkás-autonómia védelmének keretében jelenik meg, ellenlábasként.

Ugyanez a kritika ez idő tájt azokban a körökben is hangot kap, amelyek egy mérsékelt reformista pozíciót próbálnak kialakítani, mely belül maradna az önkéntes kezdeményezések nyújtotta kereteken. Szabad társulást? Segélyegyleteket? Rendben, de csak akkor, és *csakis* akkor, ha minden állami befolyástól mentesen bontogatják szirmaikat. Így például Émile Laurent, akinek

összes tudománya nem több egy, a munkaadói pártfogást önkéntes segélyegyletekkel felváltani és meghaladni kívánó félnék kísérletnél,³⁷ a franciák összességét jellemző „nemzeti karaktervonásként” bélyegzi meg azt a hajlandóságukat, hogy „mértéktelenül felnagyítsák az Állam hatáskörét, s már-már a Gondviselést magát lássák benne”.³⁸ Ugyanebben a tenorban szólal fel Émile Ollivier is a képviselőházban 1864. április 27-én a munkástársulások mellett; a „gondviselő államot” egyenesen a francia forradalomtól eredezteti, amely, tönkerezúzva valamennyi közbülső instanciát, az egyéneket atomizált állapotban vetette oda a mindenható állam kénye-kedvének. „Ebből származvák legott a centralizáció túlzásba vitt vad hajtásai, a szociális jogok határt nem ismerendő kiterjesztése, a szocialista reformerek túlozásai; ebből Babeuf s társainak pere, a gondviselő állam koncepciója, a forradalmi despotizmus valahány formája. Ebből veszi eredetét az egyéni kezdeményezéssel szembe forduló előítélet.”³⁹

„Szociális jogok határt nem ismerő kiterjesztése”?! Az ember nem hisz a szemének. Ezek az ádáz utalások a gondviselő állam mindenhatóságára akkoriban láttak napvilágot – s ez a harmadik ok arra, hogy elveszük a kifejezést –, amikor ez a gondviselő állam egyszerűen nem létezik. Nem egyéb ideologikus konstrukciónál, melyet az állami beavatkozás ellenfelei ötlenek ki, egy oly *gravament* terjesztve ki az állam állítólagos szociális szerepkörére is, mely legfeljebb államigazgatási és politikai szerepköreire érvényes. Az állam által emezek vonatkozásában az ancien régime óta eljátszott mértéktelen szerepkőről folytatott diskurzus nyelve vizsgált időszakunkban a politikai reflexió konstans eleme, amelynek olyan, egymással igencsak szembenálló bírálók is, mint Tocqueville és Marx kölcsönözték ékesszólásukat.⁴⁰ Nos, még ha elfogadjuk is az állam közigazgatási és politikai tevékenységére vonatkozó kritikák érvényességét,⁴¹ szociális szerepe biztosan jelentéktelen volt. A Második Császárság idején a nemzeti jövedelem szociális kiadásokra fordított hányada nem több 0,3%-nál.⁴² Meglepőnek sokkal inkább az állam gondviselő jellegének hiányát vagy megkésetttségét kellene tartanunk. Különösen Franciaországban! Jól benne vagyunk már a 20. században, amikor mindaz, amit a francia állam a szociális védelmek terén magára vállal, nem-hogy az angliai vagy a német helyzettel nem említhető egy napon, de a skandináv országokéval, Ausztriáéval, Hollandiáéval, sőt, Romániáéval sem.⁴³

Mindezek folytán a „gondviselő állam” kifejezés sokkal inkább nehezíti a tisztánlátást, semmint megvilágító erejű lenne. Elemzést nem ad, inkább csak előítéletes minősítést formáz az államnak a szociális szférát érintő tevékenységmódjairól, s hatásaik természetét – e preconcepcióhoz igazodva – óhatatlanul eredeti szándékaikkal szögesen ellentétesnek láttatja. Épp ezért a továbbiakban következetesen a „szociális állam” kifejezést fogjuk használni; ez semleges kiindulópontot biztosít, s törekszünk majd arra, hogy tartalmát azokból a beavatkozásokból bontsuk ki, amelyeket kezdeményez. Meg kell vallanunk, ha nem fenyegetne a félreérthető asszociációk veszélye, a „nemzeti-szociális állam” kifejezést tartanánk leginkább illőnek.⁴⁴ A szociális állam létrejöttének módja és tevékenységének kerete ugyanis mélységesen a nemzetállamba ágyazódik. Ebből nemcsak az következik, hogy az egyes

országok kulturális és politikai hagyományaira visszavezethetően szociálpolitikájukban is kimutathatók megkülönböztető vonások.⁴⁵ Ennél sokkal lényegibb, hogy a szociális állam politikáját úgy értelmezhetjük, mint a nemzet erőforrásai egy részének abból a célból való mozgósítását, hogy általa biztosítsák belső kohéziója; s ez különbözik külpolitikájától (bár kiegészíti azt), melyet az az igény vezérel, hogy megvédje a „nemzetek kórusában” kivívott helyét.⁴⁶ Vissza kell majd térnünk e problémára, de annyi már most is látható, hogy a szociális államnak e nemzetállamba való tagozottsága meglehetősen nehéz kérdéseket vet fel. Mivé formálódhat napjaink „szociális Európája”, ha az egyes szociálpolitikák történetileg mindig is a nemzetállamok szülöttei voltak?⁴⁷ S ami a szociális védelem lehetőségeit illeti, a jelenlegi helyzet súlyossága vajon nem annak tulajdonítható-e igen jelentős mértékben, hogy a világméretűvé váló gazdaság és munkaerőpiac átnyúlt az egyes nemzetállamok feje fölött? De bármit gondoljunk is e jelenlegi nehézségekről, annyi világos, hogy a nemzetállam efféle belpolitikai funkciójának semmi köze a „gondviselő” funkcióhoz.

A kötelezés kérdése

Miből is áll tehát az a védelmi rendszer, mely a Franciaországban a 19. század végén kibontakozó, s azután egészen a 30-as évekig fennálló szociális állam magját képezi? Henri Hatzfeld igen pontos keretbe foglalta azoknak a parlamenti vitáknak a tétjeit, amelyeken keresztül a köztársasági állam kiverekedte a segélyezéshez való jogot s a társadalombiztosítás első intézkedéseit.⁴⁸ Elsősorban azt az erőt és elszánt szenvedélyt említi fel, amely a „szabadelvű ellenvetést” makacsul táplálja. 18 év telik el a munkahelyi balesetekről szóló első törvénytervezet beterjesztése (1880) és a törvény megszavazása (1898) között; 20 év kell a munkás- és parasztnyugdíjakról rendelkező első törvény kidolgozásához, melyre jól illik a klasszikus mondás: vajúdnak a hegyek, s egeret szülnék.⁴⁹ Ekkoriban (1910-et írunk) fő vetélytársunk, Németország már negyedszázada rendelkezik olyan biztosítási rendszerrel, amely a dolgozók túlnyomó többségére kiterjeszti a betegség, a baleset és az öregség kockázata elleni védelmet. Az Angliában működő munkanélküliségi biztosításra Franciaországnak... hát, igen, 1958-ig kell majd várni. Vajmi kedvés okunk lehet tehát, hogy mellőngetve hivalkodjunk valamiféle „francia modellel”. Mindez nem változtat azon, hogy igen tanulságos lehet figyelemmel kísérnünk a létrejövő intézmények lassú kibontakozását, abból a szempontból, hogy miféle akadályokat kellett leküzdenie a szociális államnak ahhoz, hogy létrejöjjön. Szó sincs arról, hogy szuverén politikai hatalomként diktálhatna; kifejlődése során vagy óvatosan megkerüli az ellenséges erőket, vagy egyezkedni próbál velük, hogy valamiféle kompromisszumra juthasson.

Az életbe léptetett intézkedések első sorozata a beteg szegények ápolására való jogosultságát ismeri el (1893-as törvény az ingyenes orvosi ellátásról), valamint az idős szegények és a munkaképtelenek segélyezéséhez való jogát (1905). Csapjuk hozzá ehhez azt az 1913-as törvényt, amely a szűkölködő nagycsaládok érdekeit képviseli, bár ennek forrásvidéke másutt keresen-

dő.⁵⁰ E törvényalkotás a szolidaritás eszméjéből következő „adói kötelesség” lerovását a legminimálisabbra korlátozza, hisz mindössze a létfenntartáshoz szükséges legminimálisabbakat nyújtják a szűkölködőknek, közülük is általánosságban csak azoknak, akik épp munkaképtelenek (vagy már végérvényesen nem képesek dolgozni). Ugyanis most is, mint eddig mindig, a munkaképes/munkaképtelen nagy hagyományú választóvonalra húz határt a segélyezésre jogosultak s a többi szerencsétlen között. S talán nem árt megjegyeznünk, hogy eme (a *Comité de mendicité* szóhasználatát kölcsönözve) „szent és sérthetetlen” kötelezettség elismertetésének, annak ellenére, hogy az 1848-as Alkotmány Preambulumában is helyet kapott, még mindig csak elég nehézkesen sikerül érvényt szerezni. A „szabadelvű ellenvetés” ismét felharsan, különösen az 1905-ös törvény kapcsán,⁵¹ bevált módon a „törvényes jótékonyág” rémével riogatva.

„Egy igazán szabad országban az állam szerepének szinte kizárólag azokra a funkciókra kellene korlátozódnia, amelyekért létrehozták; vagyis arra, hogy biztosítsa a külső és a belső békét. Véleményem szerint semmi egyéb nem tartozik rá, s legkivált határozott vagyok azon nézetemben, hogy a közsegélyezéssel kapcsolatban felmerülő problémákat mindenki számára sokkal kellemesebb – s egyben sokkal kevésbé költségemésztő – módon lehetne megoldani, ha a döntés a kisközösségekre lenne bízva, vagyis a községekre és megyékre, s legfőképp pedig a társulások, illetve a magánszemélyek kezdeményezőkétségére.”⁵²

E passzust olvasván figyeltünk fel erre a „szinte kizárólag”-ra. A liberálisizmus egyes, nagyon speciális esetekben hajlandó felfüggeszteni az államra kivetett tilalmat, ha olyan hiányhelyzetekről van szó, ahol nem akad szereplő, aki az állam helyébe lépne. Ennek megfelelően Edmond Villey, aki meggyőződéses liberálisként ádázul fenekszik a kötelező biztosítás minden formája ellen, mégiscsak így nyilatkozik: „Az állami beavatkozás minden olyan esetben teljesen legitim, legalábbis elvileg, amikor a magatehetetlenekről van szó.”⁵³ A „magatehetetlenek”: e kategória a „hátrányászat” (figyelmét a hagyományos hátrányos helyzetekre korlátozó) vilákgépének felel meg. Mivel itt olyan népességekről van szó, amelyek teljességgel ki vannak zárva annak lehetőségéből, hogy részt vállalhassanak a termelés csereviszonyaiból, az állam által való gondozásba vételük nem jár azzal a kockázattal, hogy számottevő gazdasági kihatásai lennének.⁵⁴

Ennek megfelelően illik árnyalni Jean Jaurès minősítését, mellyel a nincstelen öregek kötelező segélyezésére vonatkozó törvényt illette: „Mi a törvény szándéka? Az alamizsna esetlegességét a jogosultság biztonságával kívánja felváltani.”⁵⁵ Igen, igen – de egészítsük azért ezt ki három megjegyzéssel. Az olyanokról való gondoskodást, akik – mint például a szegény öregek – a „munkaképtelen” vagy „hátrányos helyzetű” kategóriába soroltattak, *de facto* megoldották az *illetőség* alapján járó „testközeli védelem” valamilyen formájában évszázadok óta (lásd 1. fejezet). Adott esetben tehát egy kvázi jog tényleges joggá való alakulásáról van szó, ami nem elhanyagolható különbség, de semmiképp nem kell benne felforgató újdonságot látnunk.

Annál is kevésbé, mert e jog nagyon szigorú feltételekhez kötődik, s a jogosultságot szigorú adminisztratív előírások szabályozzák: a nélkülözőnek

attesztálnia kell, hogy híjával van a megélhetését biztosító forrásoknak, vagyis fel kell mutatnia elesettsége látható jeleit. Nem annyira „jogosult” (a szó teljes, maradéktalan értelmében), mint inkább potenciális kedvezményezett, akinek alá kell vetnie magát valamely igazgatási szerv felügyeletének.⁵⁶ A segélyezés jogszerűvé válása nem szünteti meg teljesen a nélkülözéshez kapcsolódó stigmákat. Azt sem sikerül maradéktalanul elérnie, hogy a helyi hovatartozástól függetlenítse, ha jobban tetszik: egyetemessé tegye a jogot – a segélyezéshez való jog odaítélése helyi szinten végbemenő szakértői ellenőrzés függvénye.⁵⁷

Végezetül alá kell húznunk azoknak a kritériumoknak a különlegesen korlátozó jellegét, amelyeknek e jog haszonélvezői meg kell feleljenek. Henri Monod, a Közegélyezési Hivatal igazgatója, akitől ebből következően azt várhatnánk, hogy militánsan küzd intézménye hatókörének kiterjesztéséért, 1889-ben így nyilatkozik: „A közsegélyezés, egyéb támogatási forma híján, annak a nélkülözőnek jár, aki – időlegesen vagy véglegesen – fizikailag képtelen saját szükségleteinek eleget tenni.”⁵⁸ Nemcsak a hátrányos helyzetre való összpontosítás hagyományos elve – „fizikailag képtelen saját szükségleteinek eleget tenni” – nyer újjólal erőteljes megerősítést, hanem ráadásul a közsegélyezésre csak „egyéb támogatási forma híján” (lett legyen ez családi vagy egyéb magántermészetű) válhatunk jogosultakká. A család oldaláról nézvést ez nem egyéb, mint a „tartási kötelezettség” továbbélése (melynek megújítására 1953-ban is sor kerül, amikor a segélyt újrakeresztelik, s a „szociális segély” nevet nyeri el a keresztségben), amely lehetőséget teremt a jogalkalmazásban a korlátozó kazuisztika igénybevételére. A magánsegélyezéshez folyamodás lehetősége arra is rávilágít, hogy a Harmadik Köztársaság kétségtelen elvi antiklerikalizmusa ellenére, az állami segélyezés békésen megtűri az egyházi jótékonyági szervezetek működését. A segélyügyi kongresszusokon aztán kicsiszolódik a köz- és a privátszféra együttműködése, ami igen hasznos dolog, hiszen segít megtakarítani a közvagyon obulusait.⁵⁹ Milyen messze esik ez a *Comité de mendicité* által kidolgozott s a Konvent által életbe léptetett elvektől, a nemzet ama „szent és sérthetetlen tartozásának” elismerésétől, melynek lerovását a közhatalomnak maradéktalanul magára kell vállalnia, kizárva abból a jótékonyág magánegyesületeit, nehogy „az elesettek támogatásának szent ügyét beszeplősihessen az alamizsnaosztás címkéje vagy jellege”.⁶⁰

A republikánus szolidaritás nagy elvei tehát e téren semmiféle jelentős újítással nem rukkoltak elő. Inkább arról van szó, hogy nagyobb koherenciát és átláthatóbb logikát kölcsönöztek azoknak a megoldásoknak, amelyek a gyakorlati életben lassacskán mindinkább teret nyertek. De azt azért látnunk kell, hogy bár szimbolikusan ugyancsak túldeterminált, a segélyezés e problematikájának nincs igazán stratégiai tétje. Az érintett népesség viszonylag jól körülhatárolt. Zömében a nem-munkavégző csoportok különböző kategóriáit fogja együvé, melyek tényleges helyzetüket tekintve gyakorlatilag meg vannak fosztva annak lehetőségétől, hogy aktívan részt vehessenek a társadalom életében. Az őket felkaroló segélyezési politika lehetővé teheti, hogy a társadalomba integrált szegényekként élhessenek. Ugyanakkor nem sokat

változtat a társadalom egészében vett egyensúlyi helyzetén. A szociális kérdés ezen a szinten nem vetődik fel kiélezett formában.

Igencsak kiélezett formában vetődik fel azonban ott, ahol a munkás tömegek létbizonytalansága nagyfokú sérülékenységhez vezet. E léthelyzet a bér munkásság nagy többségét fenyegeti; először is magában az elszegényedésben testesül meg, hogy aztán tovább örökítődjék a foglalkoztatás bizonytalanságában, a munkaadói önkény formáiban, az alacsony bérekben, a munka adta biztonság hiányában, a kiöregedett munkások nyomorúságában. A probléma itt már nagyságrendekkel nagyobb.

„Melyik osztály az, melybe a köz segítségéért és jótékonyágáért folyamodó emberek a legnagyobb számban tartoznak? A nyomor ármádiájában a mindennapos szenvedések legnagyobb számát a munkások és napszámosok osztálya mutatja fel. Miért, hogy a munkások és napszámosok mindenki másnál inkább találtnak a nyomorúság állapotában? Az okok túlnyomólag a nevezett osztályokra jellemző gazdasági feltételekben foglaltatnak.”⁶¹

A század elején élénk vita bontakozik ki e kérdés körül: segélyezés vagy biztosítás? Attól a pillanattól fogva, hogy felismerik: a nyomor problémája javarészt a munkapiaci problematikájára vezethető vissza, vajon tekinthető-e a közsegélyezés e munkásnyomorra adott adekvát válasznak? Minden jel arra utal, hogy e probléma végig gondolásakor még a republikánusok is (sőt, még egyes szocialisták is) két megoldási lehetőség között ingadoztak: *kiterjeszteni a közsegélyezést*, hogy a megélhetési forrásoktól megfosztott nyomorultak valamennyiéről gondoskodjanak, vagy pedig *kikövetelni a biztosítási kötelezettséget* mindazok számára, akiknek megélhetési forrásai szűkösek, ezért baleset, betegség vagy megöregedés esetén azt kockáztatják, hogy képtelenek saját magukról gondoskodni.

Az „opportunistább” republikánusok kezdetben a segélyezés mellett teszik le a voksukat. Azzal, hogy a „megélhetési forrásokkal nem rendelkező” kategóriának a munkavégzésre való fizikai képtelenségénél tágabb értelmet adnak, igyekeznek ez alá besorolhatni a munkás osztályok alsóbb szegmenseit is.⁶² Az általánossá tett segélyezési rendszer eszméje egyes „független” szocialistákat is rabul ejt. Különösképp tanulságokkal teli e vonatkozásban az az 1905-ös képviselőházi vita, melyet Alexandre Mirman és Jean Jaurès vív egymással. Mirman egy olyan országos szolidaritási rendszer tervezete mellett szólal fel, amely az adóbevételekből finanszírozódnék, s amely képes lenne az egész népességre, bérből és nem bérből élőkre egyaránt kiterjeszteni a nélkülözők megsegítését: egyfajta – korát megelőző – minimum-jövedelem eszméje lenne ez. Jaurès jól rátapint arra a csapda-helyzetre, mely egy kizárólag segélyezéselvű törvénykezésben rejlene, amely a segélyforrások juttatását szigorúan a legnincstelenebb kategóriákra szorítaná, s lehetetlenné tenné egy, a bérből élők érdekeit szolgáló szociális törvénykezés kidolgozását. E vita kapcsán megfogalmazza azt a szándékot, melyet majd a második világháború után a társadalombiztosítás kiharcolója is magukévá tesznek: „Mi is a törvénykezés egységét áhítjuk, biztosak vagyunk abban, hogy egy szép napon a segélyezést felváltja a minden kockázatra kiterjedő biztosítás általános és szervezett rendszere.”⁶³ Addig is, míg ez létrejön, vigyázzunk, ne válasszunk rosszul a prioritások között. A segélyezés általánossá tétele azzal

járna, hogy növeljük a néptömegek kiszolgáltatott függőségét. Amint ezt Jaurès már 1895-ben, a bányászok nyugdíjának védelmében elmondotta, a biztosítási rendszer megteremtése – melynek szolgáltatásaira a munkás járu-lékfizetése révén szerez jogot – azt jelenti, hogy „mindeme biztonságot alapja ne a megszerezett jótékonykodás legyen, hanem az egyenlően hozott áldozatokra joggal hivatkozó szentesített törvény elismerése.”⁶⁴

Nem mindenki olyan éleslátó azonban, mint Jaurès, s nem mindenki osztja azt a véleményt sem, mely rendkívül nagy fontosságot tulajdonít a munkás-emancipáció megteremtésének. De még ha zárójelbe tesszük is az „osztály-érdek” eme megnyilvánulását, a századfordulós évekre jellemző habozás így is tökéletesen érthető. A segélyezés során az ember tudja, hogy mihez tartsa magát: a segélyezési technikák hosszú évszázadok alatt csiszoltan bejáratód-tak, elegendő lenne hatókörüket kiterjeszteni (s persze, bár ez már nem oly magától értődő, e kiterjesztést meg is finanszírozni). Ezzel szemben a biztosítás teljesen más beavatkozási technológiákat hoz mozgásba, beláthatatlan számú új és új alkalmazás kidolgozását igényli. A *kötelező* biztosítás előírásának gondolata azért ütközik oly merev és heves ellenállásba, mert teljes-séggel szokatlan fajtájú „védelmeket” hív életre, s egészen más rétegekre terjed ki, mint amelyek hagyományosan a segélyezetttek körét kítették. A tét nem egyéb, mint az állam újfajta szerepének, egy újfajta jogviszonynak és a tulajdon újradefiniált fogalmának kialakítása. Olyan tét ez, melyet nyugodtan nevezhetünk forradalminak: a kötelező biztosítás rendszere a maga csendes módján forradalmian át fogja alakítani a bérmunkás-létet.

De ez sem a semmiből indul. Csakhogy a korábban megvalósult eredmények természete inkább bonyolultabbá teszi a vitát, semmint tisztázná az álláspontokat. A segélyegyletek formájában különböző kockázatok fedezetére alapult társulásokhoz már korábban is nagy reményeket fűztek (lásd az 5. fejezetet). A filantróp áramlat az „alsóbb néposztályok” erkölcsjobbításának kitüntetett eszközét látta bennük. Az ipar munkaadóinak egy része pedig a munkaerő „hűségét” kikényszerítő legfontosabb eszközzé formálta ezeket. De a biztosítás mindezen alkalmazásai – ha másként nem, legalább a deklarációk szintjén – összeegyeztethetők maradtak a munkaadói pártfogás két alapvető stratégiájával: a rendészeti megoldások, illetve a tekintéllyel rendelkező személyek felügyeletével és ellenőrzésével; s a munkaerőnek azzal a „helyhezkötésével”, amit ezek a szociális juttatások előfutárainak minősít-hető előnyök segítettek megszilárdítani.

Ez azonban nincs minden kétértelműség nélkül. Engedve azoknak a fé-lelmeknek, melyek e társulásokban egy harcosszindikalista vagy politikai szervezkedés lehetséges támaszát vélték látni, a „jobb körök” kétségkívül alulbecsültek egy sokkal mélyebb veszélyt, nevezetesen, hogy bármennyire békések legyenek is szándékaikban, e társulások a *gyámsági elvű alávetési móddal összebékíthetetlen szerveződési formát* keltenek életre.⁶⁵ Tagjaik között ugyanis *horizontális* kapcsolatok épülnek ki, merőben eltérően attól a *vertikális struktúrától*, mely az „érdemesek uralmát” jellemzi. A segélypénz-tár a közösségiség olyan létmódját villantja fel, melynek nem a hierarchikus függelmek rendszere alkotja a habarcsát. Struktúrájában a demokratikus szerveződés csíráját hordozza. A szociális kötelék olyan kölcsönviszonyok rend-

szert alkotó együtteséből áll, melyekben nincsen semmi az erkölcsi alávetettségekből, mint ahogyan különböznek a piac törvényei vezérelte gazdasági csereviszonyoktól is. Egy segélypénztár tagjait már a szolidaritás elve köti össze. Nem haladunk hát egészen tévúton, ha azt gondoljuk, hogy amikor a hatalom urai efféle, a kölcsönösségre épülő struktúrák létrehozására bátorítottak, kígyót melengettek a keblükön.

Egy másik értelmezési probléma is megkérdőjelezi azt a képet, hogyan a „jobb körök” elképzelik maguknak a segélypénztárak funkcióját. Még ha elfogadjuk is, hogy ezek a nép felemelkedésének előiskolái,⁶⁶ ahogyan hirdetik, vajon kiket fognak magukhoz vonzani? A dolgos, jó munkásokat. Azokat, akik már elég szilárd erkölcsi talajon állnak, de legalábbis eléggé áthatja őket az anyagi felemelkedés vágya ahhoz, hogy keressék a jóra való emberek társaságát, s legalábbis képesek a járulékok befizetésére; akiknek bére tehát elég magas, és így nem kell egyik napról a másikra tengődniük, s megadatik nekik annak lehetősége, hogy tervezgessék a jövőt. Sem a legnyomorultabbakat, sem pedig azokat a semmirevaló fickókat nem fogjuk soraik között fellelni, akik úgy gondolják, hogy az üdvözülésnek más útjai is lehetségesek, mint kenyéradó gazdáik példájának követése. Tehát éppen azokat nem, akiknek leginkább szükségük lenne erkölcsi leckére. Ahelyett tehát, hogy a nép felemelésének eszközévé válnék, az önkéntes alapú biztosítás rendszere azzal a kockázattal járhat, hogy válaszfalat emel a „jó munkás” és az „érdemtelen szegény” közé.

A segélypénztári társulások tagtoborzásának alakulása igazolni látszik e komor látteleletet. Ne tévesszen meg minket a tagok számának növekedése (mely egyébiránt igen mérsékelt marad, s meg sem közelíti az angol *friendly association*ok publikumának számát). Jóllehet eredetileg e segélypénztárak a céhes mesterségek s az iparoslegényi társulások hagyományain felnövekvő népi szövetségek voltak, fokozatosan „elpolgárosultak”, s csak azokat a munkásokat édesgetik magukhoz, akik méltónak mutatkoztak arra, hogy elvegyülhessenek a tehetős polgárokkal. A szindikalizmus 1884 utáni előretörése elmélyíti azt a szakadékot, mely a szervezett (s mindinkább forradalmi orientációval jellemezhető) munkásmozgalom és egy politikailag igencsak mérsékelt (bevallottan a társadalmi osztályok együttműködését szorgalmazó) segélyegyletiség között húzódik.⁶⁷ Egy bizonyos: a proletariátus legelesettebb, illetve politikailag legradikálisabb rétegei (e kettő nem feltétlenül esik egybe) kimaradnak az önkéntességi alapú segélyegyletek vonzásköréből.⁶⁸

Könnyen belátható tehát, hogy a kötelező biztosítási rendszerre való átérés igazi *paradigmaváltást* jelent, akár a segélyezés problematikájához, akár az önkéntességi alapú biztosításhoz képest is. Fel kell tehát tennünk a kérdést, hogyan tört utat magának.

Nos, mindenekelőtt szükség volt arra, hogy a biztosítás és a munkaadói pártfogás között a 19. században mindvégig fennálló szoros kötelék szép lassan meglazuljon. S a század vége felé egy sor új körülmény valóban törekennyé teszi a korábbi szilárd kapcsolatot. Említsük legelsőnek azt, hogy a munkások mind erősebben szembefordulnak a munkaadói rétegnek azzal a törekvésével, hogy továbbra is erős ellenőrzést gyakoroljon az általa – s érthetően: saját céljainak megfelelő módon – létrehozott segélypénztárak fe-

lett. Már a Második Császárság végéről vannak jelzéseink, hogy a pénztárak fölötti ellenőrzés birtoklásáért folytatott küzdelem sztrájkok kirobbanásához vezet. A munkások „harcis kedvét” a munkaadók a pénztárak kezelésében tanúsított önkényeskedései, nem egyszer tisztességtelen manipulációi tartják ébren. A téma tisztázásának szentelt, nagy összefoglaló munkájában Joseph Lefort (aki egyébként a munkaadókhoz hűz) arról számol be, hogy gyakoriak voltak az olyan esetek, amikor a segélykasszából vállalati költségeket fedeztek, vagy harminc év becsületes munka után ok és indok nélkül utóca tettek a nyugdíjazás előtt álló hűséges munkás-alkalmazottat, csak azért, hogy ne kelljen neki nyugdíjjaradékot folyósítani.⁶⁹

Még súlyosabbnak, illetve látványosabbnak mutatkozik az a probléma, hogy ha egy vállalat csődbe jut, magával ránthatja a segélypénztárt is, s akkor a munkások elesnek járulékbefizetéseik gyümölcsétől. Ez történt az 1880-as évek végén a Terrenoire-i Bányatársasággal és a Párizsi Leszámítoló Bankkal. Az efféle botrányok körüli hírverés végül is kikényszeríti a közhatalom által gyakorolt ellenőrzést. Egy 1895-ben megszavazott törvény kötelezővé teszi, hogy a járulékbefizetéseket a Letéti pénztárban vagy az államigazgatás által hivatalosan bejegyzett pénztárak valamelyikében helyezzzék el.⁷⁰

Végezetül: maguk a munkaadók is gyakorta erőszakot tesznek az önkéntességi elven, amelynek biztosítania kéne az efféle megtakarítások erkölcs-jobbító hatását. Gyakran előfordul, hogy a segélypénztárak pénzügyi fedezetét a bérekből kötelezően levont összegek képezik, a munkaadói hozzájárulással kiegészítve. Mi több: már a század legvége előtt két nagy ágazatban – a bányaiparban és a vasútnál – gyakorlatilag teljes mértékben elterjed a kötelező nyugdíjbiztosítás.⁷¹ Ez a helyzet az érintett nagyvállalatok sajátoságaival magyarázható: azzal, hogy állami koncessziók; a bányászok esetében a munka nehéz és veszélyes volta, a vasutasok esetében pedig a szabályosság és a pontosság egészen sajátlagos követelménye azzal az eredménnyel jártak, hogy a munkaerő helyben tartása érdekében növelték a „szociális előnyöket”, egyebek között a nyugdíjkat. De ha már, *de facto*, szinte kötelezővé vált a biztosítás, akkor miért lenne továbbra is kitéve a munkaadók kényének-kedvének, s miért ne részesülne államilag szavatolt biztosítékokban? Ez a követelés fogalmazódik meg elsősorban a bányászok részéről. Követelésük 1894-ben teljesül. A június 29-én elfogadott törvény a nyugdíjat *joggá* emeli, s annak összegét paritásos alapon a munkavállalói és munkaadói járulékfizetésekből finanszírozzák. Tehát olyan törvényi kötelezettséggé válik, mely egyikre is, másikkra is kényszerítő erejű. A „szociális biztosítások” struktúrája így hát már a 19. század vége előtt alakot ölt. Miért ne terjedhetnének ki ezek az intézkedések a bérből élők összességére?

Ebben a szellemben fogan a törvénytervezet a munkások és parasztok nyugdíjáról, melynek első változatát már 1890-ben a képviselőház elé terjesztik. Ezután még húsz, parlamenti és parlamenten kívüli kemény és heves vitákkal terhes évet kell várni, míg jócskán megszelídített formában ugyan, de 1910-re révbe jut. E vontatottság oka először is az, hogy a törvény pusztán az érintettek száma szempontjából is nagyságrendi léptékváltozásnak tekinthető: ha bevezetik, többé nem néhány százezer kedvezményezett jut nyug-

díjhoz, hanem 7 millió bérből és fizetésből él.⁷² De ez a kiterjesztés főleg és elsősorban *elvi* természetű problémát vet fel. Joseph Lefort, kinek nagy munkáját az Erkölcsi és Politikai Tudományok Akadémiája 1906-ban pálmalomokkal koronázza, elég világosan megfogalmazza a tervezet ellenzőinek álláspontját:

„Ha a nyugdíjak kérdése parancsoló módon vetődik is fel a magánipar munkásai számára, megoldása módjának a szabad választásnak, az egyéni kezdeményezésnek, a sokszínű formákban létrejövő, termékeny társulásnak, a jószándékok egységbe fogásának, tömörítésének kell lennie. Valahány külloni tapasztalatunk csak megerősíti abbéli meggyőződésünket, hogy minden kötelezően és állami beavatkozáson alapuló rendszer összebékíthetetlen lenne Franciaország gazdasági helyzetével, nemzetiünk hagyományaival s szintűgy a fejlődés azon tendenciáival, melyeknek egy demokratikus társadalomban uralkodóvá kell válniuk.”⁷³

Vegyük észre: nem a nyugdíj eszméjét magát vonják itt kérdőre. Az eszmét, mint látjuk, „parancsoló módon” felveti a megöregedett munkások nyomorúságos helyzete, akiknek többsége vagy haláláig robotolni kényszerül, vagy családjára szorul, vagy a közsegély támogatására ítéltetik. Ám a nyugdíj eszméje szigorúan az *önkéntes* biztosítás gondolatához kötődik. Az érvelés megegyezik a múlt századi filantropizmuséval. „Mindenekelőtt az erkölcsi neveléshez kell ragaszkodnunk.” Az, hogy a munkásfizetések szerények, nem mentesít senkit a takarékoskodásra tett erőfeszítések alól. Mindig lehetőség nyílik önkéntes megtakarításra, hála „a szükségletek csodálatba ejtő rugalmasságának, hisz végtelenül kiterjeszhetőek, egyszersmind végtelenül összezsugoríthatók.”⁷⁴

E meglehetősen lapos s megszállottan önisméltő hegyibeszéd mögött igen élesen rajzolódik ki egy alapvető distinkció, mely *morális* kritériumok alapján vágja ketté a munkások rétegeit. A segélyezés könyörületére azok fognak rászorulni, akiket „gondatlanságuk”, „könnyelműségük”, „józanságot nem ismerő magaviseletük” eltántorít a felemelkedésüket szolgáló hivatott intézmények igénybevételétől; saját lábukon önállóan azok tudnak majd megállni, akik képesnek mutatkoznak az előrelátásra, az önkéntes biztosításra. Émile Cheysson keményen, köntőrfalazás nélkül fogalmazza meg ezt a distinkciót, amikor nyomatékkal kifejti:

„Mind erkölcsi, mind társadalmi értelemben igenis szükséges és előnyös szétválasztani a segélyezést a biztosítástól, s egyértelműleg különbséget tenni a helytálló s azok között, akik elbuktak, és semmi haszna nem lenne őket együgyyanon szervezetbe tömöríteni. Majd ha sikerült ez utóbbiak sorsát elrendezni, láthat neki immár a sürgetőség kényszere nélkül a törvényhozó azon megoldások kidolgozásának, melyek megilletik a józan életű ügyfeleket, azokat, akik önerőből képesek a takarékoskodásra, a kezdeményezésre, nem kellén már attól tartania, hogy a törvényi megoldások, lealacsonyodva, ugyanarra a szintre jussanak, mint amelyek a segélyezés gyámkodását igénylő gondatlanságot és bukásokat illetik meg. Csak így felelhet meg azon tisztületnek, mely megilleti a szabad társulást s az egyéni erőfeszítést.”⁷⁵

Az „elbukottak”, a „tehetetlenek” kaphassanak tehát segélyt. De semmi esetre sem lehet szó a biztosításhoz való jogosultságról. Ez, Cheysson fo-

galmazásában, „a törvényi megoldások lealacsonyítása” lenne. Kissé fura a szófüzés, de a következőket jelenti: a jognak továbbra is csak a felelősségteljes emberek közötti kapcsolatokat kell szabályoznia. Ha nagyon akarjuk, a joghoz sorolhatjuk azt az „NB II-es” jogot, mely a magatehetetlenek (precízen körülhatárolt) tömegeinek a segélyhez való jogából áll. Sőt, ez még taktikailag ügyes húzásnak is minősülhet, hiszen ha az utóbbiak felől a törvényhozó már „megnyugodott”, kényelmesebben láthat neki, hogy megakadályozza a biztosításhoz való jog törvényerőre emelkedését. Ez nagyon egyértelműen kinyilvánított szándéka volt mindazon, nem kevés számú szabadelvűeknek, akik támogatták az időskorú szegények megsegélyezésének 1905-ös törvényét: „Olyan segélyezési törvényt alkotunk itt meg, amely – s ez rendíthetetlen meggyőződése – lehetővé teszi majd számunkra, hogy elkerülhessük a munkásnyugdíjakra vonatkozó kötelezettségvállalást.”⁷⁶ A segélyhez való jog tehát a biztosítás kötelezésével szembe fordítva, annak lehetséges gátjaként jelenik meg. Világosan szólva ez azt jelenti, hogy egy szociális jogot (ha ugyan a segélyezéshez való jog esetében valódi jogról beszélhetünk) csak akkor tudnak legitimként elfogadni, ha szűken csak a társadalmilag többé-kevésbé számkivetettekre terjed ki, vagyis azokra, akik a segélyezési zónának már olyan peremvidékére szorultak, ahol ki vannak iktatva a társadalom autonóm egyedei között zajló csereviszonyok véráramából. A jognak nem szabad magába foglalnia a sebezhetőségi zónát, azt, amit az alkalmaztatás bizonytalansága, a bér munkás lét kielégítetlen szükségletei jellemeznek. Aki nem akar aláhullni a nyomor és a függőség bugyraiba, az maga védje meg saját magát. Nincs kollektív felelősség azokkal a viszonytagságokkal szemben, amelyek a néptömegek helyzetét általánosan jellemzik. Vagy, hogy másként fogalmazzunk, a közhatalmi beavatkozás csak akkor legitim, ha a munkásrétegek általános létfeltételeihez mérten atipikus határhelyzetekre korlátozza magát, azokra, amik a segélyosztás illetékességébe tartoznak.

Így tehát, bármennyire mérsékelt legyen is, a „szolidarisztikus” álláspont mindenképpen szokatlanul új gondolkodásmódot képvisel. Arra ösztönzi a jogot, hogy új módon ossza el a társadalmi javakat, és csökkentse az egyenlőtlenségeket. Megteremtí a „jogosult” fogalmát, a szó teljes értékű értelmében. Jaurès jól érzékeli ezt. „Ami a biztosításon alapuló nyugdíjat illeti, azt a jogosult – legyenek bár milliói – nyugdíjba vonulásának órájában vitán felül álló, kétségbevonhatatlan bizonyossággal meg fogja kapni.”⁷⁷ Jaurès és a szocialisták többsége szövetkezik a „haladáspárti” republikánusokkal, s sikerül megszavaztatniuk a törvényt a munkások és parasztok nyugdíjáról. Jaurès és barátai számára a biztosítási kötelezettség megmarad a kapitalizmus struktúráin belül, nem feszíti szét azokat. De legalább megvédi a munkás méltóságát. Úgy nyújt bizonyos fajta biztonságot a munkásosztálynak, hogy a munkaadói pártfogás módszereivel szemben tiszteletben tartja autonómiáját.

A fáradságos munkával kivívott eredmény elég szánalmasnak tűnhet. A nyugdíj mértéke alig haladta meg az időskorú szegények számára az 1905-ben megszavazott törvényben megállapított segély nagyságát. Ráadásul a potenciális kedvezményezettek 7 milliós tömegének alig egyötödére terjedt ki.

Kis idő múlva a „kötelező erő” is kijátszatott.⁷⁸ Mégis, ha mindehhez hozzávesszük az 1908-as törvényt a munkahelyi balesetekről s még néhány további törvényt, melyek a munkaképtelenek különböző csoportjai számára biztosítják a segélyezéshez való jogot, itt áll előttünk egészében a Köztársaság első világháborút megelőző negyven évének szociális törvénykezése. Ami a gyakorlati megvalósítást illeti, ez az eredmény bizony soványka. Numma Murard joggal jegyzi meg: „Azt mondhatjuk, hogy a 19. század – egészen 1914-ig – nem termelt többet szónoklatoknál.”⁷⁹ De e megállapítást illik ki egészítenünk azzal, hogy ezek a „szónoklatok” teszik majd lehetővé a jogrend, s méginkább a tulajdon és munka közötti viszonyok szerkezetének azt a megújítását, mely a szociálpolitika terepén a 20. század nagy változásait eredményezi.

Léderer Pál fordítása

Jegyzetek

1. Jacques Donzelot: *L'Invention du social*, Paris, Fayard, 1984, 1. fejezet. Lásd továbbá G. Procacci: *Gouverner la misère*, Paris, Le Seuil, 1993; P. Rosanvallon: *Le Sacre du citoyen*, Paris, Gallimard, 1993.

2. 1848. február 25-i Dekrétum. Idézi M. Agulhon: *Les Quarante-Huitards*, Paris, Gallimard-Julliard, 1992, 130. old.

3. J. Donzelot: *L'Invention du social*, id. mű, 20. old.

4. Idézi P. Rosanvallon: *Le Sacre du citoyen*, id. mű.

5. Valószínűleg felesleges azon töprengenünk, hogy e hit vajon „őszinte” volt-e, vagy pedig a republikánus „burzsoák” – annak előtte, hogy cserben hagyták volna – csupán saját politikai célkitűzéseik megvalósítása érdekében használták ki a néptömegek aspirációit. Olyan „fonderlatosság” ez, amellyel már a francia forradalom idején is találkozhatunk (lásd a 4. fejezetet), s amely nem redukálható egykönnyen a pusztá rosszhiszeműségre. A köztársasági forma saját hívei előtt olyan kormányzati terveként tűnik fel, mely a társadalom egésze számára érvényes, amely tehát képes magába foglalni mind a politikai, mind a szociális dimenziót. E szemléletmód „formalizmusának”, valamint azon ténynek a marxista kritikája, hogy emez csak az osztályérdeknek álcázására szolgál, csupán később fogalmazódik meg, s jelentős részben éppen hogy leszűrte a kezdetek kétértelműségének tapasztalatait. (Lásd Marx: *Osztályharcok Franciaországban*, MEM, 7. köt., Kossuth, 1962.)

6. Idézi W. Sewell: *Gens de métiers et révolutions*, Paris, Aubier, 1983, 327. old.

7. Lásd G. Weil: *Historie du parti républicain*, Paris.

8. Ez a kedvenc témája az 1840 és 1850 között megjelenő *Atelier* című munkáslapnak. Lásd A. Cu villier: *Un journal d'ouvriers: „l'Atelier”, 1840–1850*, Paris, 1914.

9. Louis Blanc: *L'Organisation du travail*, Paris, Aubier, 1983.

10. Idézi M. Agulhon: *Les Quarante-Huitards*, id. mű, 128. old.

11. 1848. november 2-án mondott, a munkához való jog melletti „védőbeszédében” a felszólaló Félix Pyat erőteljes hangütéssel szögezi le: „A munkához való jog annyit tesz: jogunk legyen munkás életet élni.” (Uo., 184. old.)

12. K. Marx: *Osztályharcok Franciaországban*, id. mű, 39. old.

13. L. Blanc: *Histoire de la révolution de 1848*, Paris, 1849, I. köt., 129. old.

14. A Félix Pyat által beterjesztett módosítást, mely szorgalmazta, hogy a munkához való jog szerepeljen az alkotmány preambulumban, 1848. november 22-én 638 szavazattal 86 ellenében elvetik: hatalmas a visszalépés ahhoz képest, hogy az ideiglenes kormány márciusban elvileg elfogadta e javaslatot. Az 1848. őszi, igen heves parlamenti vitához – melyben Pyat legádázabb ellenlábasa Thiers és Tocqueville volt – lásd J. Garnier: *Le Droit au travail*

à l'Assemblée nationale. Recueil complet de tous les discours prononcés dans cette mémorable discussion, Paris, 1848.

15. Azt mondhatnánk, hogy a párizsi Kommün drámája feléleszti 1848-nak azt a szemfelynyitő megrázkódtatását, melyre Jacques Donzelot utal. Ahogy az 1848-as felkelésé, úgy a Kommün vérbefojtása sem nyugtatja meg teljesen a tulajdon urait. s ez világosan utal a szociális kérdés súlyosságára. 1871 karácsonyának előestéjén a *Société d'économie charitable* (melynek elnöke még mindig Armand de Melun) falragaszokat aggat ki Párizsban, a „jóakarató emberekhez” szóló felhívással. „Hogy van-é szociális kérdés vagy nincs – mostanra már nem lehet vita tárgya. Fenyegetőleg tornyosul fölibénk, állandó veszélyek forrásaként (...) Tétlenül hagyjuk-é, hogy e gyermekek (hisz mi más lenne a nép, mint fenséges és önző gyermek). hogy e szenvedélyüktől és gögjüktől megszédített munkások miatt beteljesedjék a haza és a világ összeomlása?” (Idézi R. H. Guerrand: *Les Origines du logement social en France*, Paris, Éditions Ouvrières, 1967, 217. old.)

16. Nem vitás, a felkelés a republikánusoknak már 1848 előtt is kedvelt eszköze volt, lásd ennek bizonyítékául a titkos társaságok létezését vagy egy olyan életpályát, mint az örök lázadó Blanquiét. De az efféle felforgató tevékenység céja az volt, hogy diadalra juttassa a konzervatív rezsimet által gúzsbakötött köztársasági eszményt. A forradalom időszakának néhány epizódját leszámítva (mint pl. a Babeuf vezette Egyenlők összeesküvését), a Köztársaságot – ahogy arra Jacques Donzelot rámutat – csak 1848 után kezdik baloldalról is támadni, s ekkor alakul ki egy, a polgári kizsákmányoláshoz asszimilálódott köztársasági renddel szemben megfogalmazott ketős – elméleti és gyakorlati – kritika. Még azok is, akik mindvégig meggyőződéses republikánusok maradtak, még ők is kénytelenek fájdalmasan ráébredni arra, hogy milyen korlátozottak az általános választójog érdemei; az általános választójog ugyanis ahelyett, hogy a demokráciát segítené diadalra, csak egy konzervatív képviselőháznak biztosít legitimitációt. „A Köztársaság felette áll az általános választójognak” – jegyzi meg Eugène Spuller, összefoglalva „a republikánus párt egészén belül” 1848-ban zajló vitákat. (*Histoire parlementaire de la Seconde République*, Paris, 1891.) Ugyanebben a gondolatrendszerben maradvá, a párizsi Szociáldemokrata komité programja 1849 februárjában így fogalmaz: „A Köztársaság előbbre való a többség jogainál.” (Idézi P. Rosanvallon: *Le Sacre du citoyen*, id. mű, 301. old.)

17. Idézi M. Agulhon: *Les Quarante-Huitards*, id. mű, 229. old.

18. Lásd L. F. Dreyfus: *L'Assistance sous la Seconde République*, Paris, 1907. A Törvényhozó Gyűlés megszavazott néhány korlátozott hatókörű törvényt a talált gyermekekkel, az elítéltek pártfogó felügyeletével, a kórházak és menhelyek jogi helyzetével, a tanoncképzéssel s más effélékkel kapcsolatban, de a segélyezési rendszer programjának átfogó vitájára Louis-Napoléon Bonaparte államcsínyje miatt sosem került sor.

19. Lásd fentebb e könyv 5. fejezetét.

20. A republikánus hagyományban meggyökeresedett (s „a tegnap republikánusaira” rímelő) kifejezés azokat jelöli, akik a februári forradalom idején csatlakoztak a Köztársasághoz, s akiknek republikánus eszmei elköteleződése gyakorta ingatag volt.

21. Ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy a helyzet ne változott volna a Második Császárság alatt. Lásd például sajátlag a segélyegyletek jelentős fejlődését, a munkásmozgalom struktúrájának kiépülését és a mozgalom radikalizálódását az I. Internacionálé színrelépése nyomán. Az 1864-es törvény, mely engedélyezi a munkás„egyleteket” – ami aztán legalizálja a sztrájkot – döntő fontosságú a munkáltatói pártfogás (patronage patronal) perszonalizált viszonylataival szembeállított *közös munkássors* óságának tudatára ébredésben. Elméleti szinten is kibontakozik egy olyan gondolatkör, amely szembefordul a liberalizmus által az államnak tulajdonított szereppel. Ebben nagy szerepe van M. C. Dupont-White a maga korát messze megelőző *L'Individu et l'Etat*-jának (Paris, 1857). Dupont-White jól ragadja meg azt az ellentmondást, mellyel kora munkása szembesül, akit „az ipari termelés egy gép alkatrészévé fokoz le, az általános választójog viszont szuverén fenségévé magasztosít... Ebben az antagonizmusban a döntőbíró szerepe az államnak jut.” (57. old.) „Világos, hogy a fejlődés üteme, mint ahogy már maga a fejlődés pusztá ténye is, olyan beavatkozó szerepet ró az államra, amely annak korábban nem volt sajátja.” (62. old.)

22. Lásd például Louis Blanc államfelfogását. „Mi erős kormányt akarunk, mert az egyenlőség uralma alatt, ahogy ma még élni kényszerülünk, vannak gyöngék, kik rá vannak szorulva arra a társadalmi erőre, mely őket védje s támogassa. Mi olyan kormányt akarunk, amely az ipar terén fellépjen; mert ott, ahol csak a gazdagoknak kölcsönöznek, kell, hogy legyen olyan szociális bankár is, ki a szegényeknek kölcsönöz.” (*L'Organisation du travail*, id. mű, 20. old.)

23. L. Bourgeois: *Solidarité*, Paris, 1896, 87. old.

24. Uo., 50. old.

25. E. Durkheim: *De la division du travail social*, 1. kiadás, Paris, 1895.

26. Nem lehetetlen, hogy a korabeli nyelvhasználat rossz szolgálatot tett Durkheimnek, s ma igencsak megnehezíti, hogy ráérezzünk intuíciójának igazi mélységeire. „Organikusnak” kereszteli el a társadalmi kölcsönösség és egymásra utalt függés rendszerének ezt az új felfogását, a szónak pedig naturalista felhangjai vannak, holott, mint azt Gérard Noiriél aláhúzza, Durkheim radikális kritikával illeti a „gyökerekre” hivatkozást, a (szűkebb-tágabb) helyi, etnikai vagy leszármazási alapú szociabilitásokba beírtságot. (*Le Creuset français*, Paris, Le Seuil, 1988, 33. old.) Az „organikus” szolidaritás, éppen ellenkezőleg, olyan társadalmiasság, melynek a primér társadalmiasság romjain kell felépülnie. Hasonló felfogásban értelmezhetjük a Durkheim által a „korporációknak” tulajdonított fontosságot. Nem múltba révedő nosztalgiaőről van itt szó, hanem annak tudatos felismeréséről, hogy a kiilleszkedés milyen veszélyeivel fenyegethet a modern ipari társadalomszervezet.

27. E. Durkheim: *Leçons de sociologie*, Paris, PUF, 1950, 95. old.

28. Lásd P. Birnbaum: „La conception durkheimienne de l'Etat: l'apolitisme des fonctionnaires”, *Revue française de sociologie*, vol. XVIII. n° 2, 1976. április–június. A politikum Durkheim életművében játszott szerepéről általánosabban lásd B. Lacroix: *Durkheim et la politique*, Presses universitaires, Montréal, 1981.

29. C. Dupont-White: *L'Individu et l'État*, id. mű, 345. old.

30. Ellentétben a liberalizmus emberével, kinek individualizmusa nemtudásból és önzésből táplálkozik, a *citoyen* mindenkivel szemben elismeri és állja tartozásait, ha pedig így van, akkor az a kváziszerszódés, amelyet a társadalom tagjaként minden egyes ember megkötött, nem egyéb, mint „visszaható erővel elismert szerződés”. (*Solidarité*, id. mű, 133. old.)

31. Uo., 94. old.

32. L. Bourgeois: *Deux discours de M. Léon Bourgeois*, Paris, Fédération nationale de la mutualité française, 1903, 23. old. (1902. szeptember 28-án Saint-Étienne-ben mondott, a Société de secours mutuels en France megalapítására felhívó ünnepi beszéd.)

33. Uo., 22. old.

34. „A társadalom az egymáshoz hasonlóak között alakul ki, vagyis olyan lények között, akiket, a közöttük különbséget teremtő valódi egyenlőtlenségek ellenére, elpusztíthatatlan lényegi azonosság fűz együvé.” (*Solidarité*, id. mű, 51. old.)

35. Idézi A. Cuvillier: *Un journal ouvrier*, „l'Atelier”, id. mű, 222. old.

36. Uo., 42. old.

37. Félénk – ez a leginkább ráillő szó, mivel annak deklarálása után, hogy „a patronáztól való viszolygás korunk azon áramlatainak egyike, melyeknek legnehezebb ellenállni”, Émile Laurent így fejezi be a segélypénztári társulások erkölcsjobbító erényeinek messzehangzó dicshimnuszát: „Mindez a patronáznak nem maradéktalan felszámolása, hanem sokkal inkább gyökeres átalakítása.” (*Le paupérisme et les associations de la prévoyance*, Paris, 1865, I. köt. 92. old.)

38. Uo., I. köt. 64. old.

39. E. Ollivier: *Le Moniteur universel*, 1864. május 15. Idézi A. Cotterau: „Providence ou prévoyance? Les prises en charge du malheur et la santé des ouvriers au XIXe siècle britannique et français”, *Prévenir*, n° XIX, 2. szemeszter, 1989, 25. old.

40. Mint jól tudjuk, az állami centralizáció korai franciaországi kibontakozásának és kiegyenlítő hatásainak bírálata Tocqueville *A régi rend és a forradalom*-jának egyik vezérmotívuma. Ez csendül vissza Marxnál is, aki szerint „A földtulajdonosok és városok hűbérúri kiváltságai átváltak az államhatalom mindmegannyi attribútumává, a feudális méltóságok

fizetett hivatalnokokká (...) Ezt a gépezetet minden forradalmi átalakulás tökéletesítette, ahelyett, hogy szétzúzta volna.” (*Louis Bonaparte brumaire tízennyolcadikája*, Karl Marx és Friedrich Engels művei, 8. köt., Kossuth, 1962, 185–186. old.)

41. Márpedig a képet legalább árnyalni illenék. Így például az „abszolút monarchia” legfrissebb történeti elemzései cáfolják a király kabinetjének s az intendásoknak a 17. századi társadalom fölött sokáig gyakorolt egyeduralmi szerepéről korábban gondoltakat. Vélhetőleg hasonlóképpen kellene újraértelmezni a Második Császárság korabeli államnak tulajdonított „mindenhatóságot”. Igaz, hogy az állam politikai gyámkodása súlyosan ránehezedett a társadalomra (lásd a prefektusok által gyakorolt felügyeleti szerepet vagy a hivatali pályázásokat stb.), és az államapparátus fennhéjázása mind szembeötlőbbé vált. De az állami szerepjátászás mennyiségi értelemben nem növekedett: az állami kiadásoknak a nemzeti „termékből” (értsd: a mezőgazdasági és ipari termelés összértékéből) való részesedése gyakorlatilag változatlan maradt – 1815 és 1874 között 13% volt. (Lásd Alain Plessis: *De la fête impériale au mur des fédérés*, Paris, Le Seuil, 1973, 89. old. skk.)

42. Lásd P. Rosanvallon: *L'État en France*, Paris, Le Seuil, 1990, 165. old.

43. Lásd H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, Paris, A. Colin, 1971, 34. old.

44. Étienne Balibar mer élni ezzel a kifejezéssel. Lásd „Inégalité, fractionnement social, exclusion”, in J. Affichard–J.-B. de Foucault: *Justice sociale et inégalité*, Paris, Éditions Esprit, 1992, 154. old.

45. Az egyes nemzetállamok közötti különbségeket legerőteljesebben kihangsúlyozó állásponthez lásd az ún. „neoinstitucionalista” iskola műveit, ezeken belül is legfőképpen P. B. Evans–D. Rueschmeyer–Theda Skockpol: *Bringing the State Back In*, id. mű.

46. Lásd F. Fourquet–N. Murand: *Valeurs des services collectifs sociaux*, Bayonne, Terka, 1992.

47. Lásd A. de Swann: „Les chances d'un système social transnational”, *Revue française des affaires sociales*, 1990, n° 3.

48. H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 2. fejezet, „L'objection libérale et le problème de l'obligation”.

49. A munkások és parasztok nyugdíjára vonatkozó törvény potenciálisan 7 millió bérből élőt érintett. 1912-ben kb. két és fél millióan voltak, akik biztosítási szerződést kötöttek, 1922-ben meg csak 1 728 000-en. Lásd A. Prost: „Jalons pour une histoire des retraites et des retraités”, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XI. köt., 1964.

50. Ez az 1913. július 14-i törvény – mely mindazon 3 vagy több gyerekes családnak, melynek nincs elegendő pénze a gyermekek felnevelésére, minden 13 év alatti gyerek után havi járadékösszeget biztosít – az első azon natalista ösztököltésű lépések sorában, amelyek végezettül – 1932-ben – elvezetnek a családi pótlékról szóló törvényhez.

51. A beteg szegények ápolása (1893-as törvény) társadalmilag hasznosnak bizonyul, mivel egy idő múlva újra munkaképesek lesznek, ami a munkaképtelenekről és az öregekről nem mondható el. E logika szellemében az 1893-as törvény erős támogatottságot élvezett, míg ezzel szemben az 1905-ös törvény elfogadása erős ellenállásba ütközött.

52. De Languinais gróf a Képviselőházban 1903. június 15-én mondott beszéde. Idézi H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 72. old.

53. E. Villey: *Du rôle de l'État dans l'ordre économique*, Paris, 1882. Idézi J. Le Goff: *Du silence à la parole*, Quimper, Calligramme, 1983, 50. old.

54. E logika fényénél megérthetővé válik az is, hogy a szolidaritás „felfedezését” illetve a republikánus állam karrierjét megelőzően már megszavaztak legyen egy törvényt a kötelező segélyezésről. Ez az 1838. június 30-i törvény az elmebetegek segélyezéséről; bár hosszú vita után, de mégis nagy szavazattöbbséggel fogadta el egy olyan Képviselőház, amelyre a konzervatívok és a liberálisok nyomják rá belyegüket. E prioritás két okkal is magyarázható: a szűkölködő elmebetegek szegények között legszegényebbek, s rájuk nyilvánvalóan nem alkalmazható a munkára-kötelezés elve. Ezzel egyidőben, persze, veszélyesek is, s így közrendészeti problémák merülhetnek fel velük kapcsolatban, amelyek miatt nem hagyhatók teljesen magukra. A kötelező orvosi gondozásba vétel egyszerre biztosítja számukra az állapotukból következően szükséges kezelést, s az ezzel járó elkülönítéssel megoldja a közrend helyes

mederben tartását is. „Szerencsés egybeesés – kommentálja a törvény előterjesztője a Felsőházban –, mely a szigorú intézkedések foganatosításában egyszerre tesz eleget a beteg ember és a közjó érdekének.” (Lásd R. Castel: *L'Ordre psychiatrique*, Paris, Éd. de Minuit, 1976, 204. old. skk.) A másik kötelező védelmi törvény – az 1841-es törvény a gyermekmunka korlátozásáról – nehezebb problémát vetett fel, mivel közvetlen beavatkozásnak minősült a munkaszervezetbe, ami annak veszélyével is járhat, hogy elszabadul minden. „Most először tévedünk olyan ösvényre, amely akár veszedelmesnek is bizonyulhat. Most első ízben próbáljuk megrendszabályozni az ipart, márpedig az iparnak, ha a maga útját akarja járni, szabadságra van szüksége.” – jegyzi meg nyomatékosan a Képviselőház egyik felszólalója, de Beaumont gróf. De e súlyos ellenérv felett el lehetett siklani, mert a gyermekmunka veszélyeztette a munkaerő újratermelését – azaz az ipar felsőbbrendű érdekeit, s ráadásul még a munkásokét is, ezért alkalmazását gyakorlatilag a munkaadók józan belátására bízták.

55. Jean Jaurès a Képviselőház 1903. június 9-i ülésén. Idézi H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 75. old.

56. Bár Tocqueville a „törvényes jótékonyosság” következetes ellenségének mutatkozik, fél évszázaddal korábbi véleményét, mely szerint a segélyezésre való jogosultság keveset ér, érdemes megfontolnunk. „A megszokott jogosultságokat az emberek annak alapján szerzik meg, hogy milyen előnyöket tudnak másokkal szemben felmutatni. Emerre (mármint a segélyezéshez való jogra) egy mindenki által elismert csökkentértékűség révén lehet hozzájutni. Az előbbieken ezen előnyöket előtérbe állítják, és elismerik. A második rávilágít erre a csökkentértékűsége. s törvényesíti azt.” (*Mémoire sur le paupérisme*, id. mű, 35. old.)

57. Alexandre Mirman, független szocialista és a segélyezéshez való jog kiterjesztésének elkötelezett híve, világosan látta a problémát. Megpróbálta kiverekedni a képviselőházban, hogy a „nélkülöző” kategóriáját váltsa fel a „jogosulté”, a „segélyhez folyamodtak” kifejezés helyébe a „jogukat érvényesítették” formula lépjen stb. Igyekszik kiharcolni azt is, hogy a segélyt odaítélő bizottságok írásban indokolják határozataikat, s hogy az érdekeltek fellebbezhessenek. De indítványait elutasítja a szenátus (lásd H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 74. old. skk.). Az azonban ezzel együtt is kérdés marad, vajon a nyelvhasználatban bekövetkezett változás elegendő lett volna-e ahhoz, hogy a segélyezéshez való jog vállalóit levegye egy sokévszázados „jelentés-fertőződés” terhét. Nevezetesen, a nélkülözésnek az értelmetlen (és veszélyes) szegény figurájával való összemérését, s azt, hogy a segélyt folyósító szervek ítéletéről erősen feltételezhető: sokkal inkább a folyamodók erkölcséről hozott értéktételeket, mintsem egy kikövetelhető jog érvényre juttatása. Az RMI-hez való hozzájutás feltételeiről napjainkban folytatott viták jól mutatják, hogy e zavaró probléma mind a mai napig nem igazán megoldott.

58. H. Monod: A Közsegélyezés I. nemzetközi konferenciáján mondott ünnepi megnyitó, Paris, 1889. Monod, jó húsz évvel később, visszatekintve életművén, még explicitebb módon fogalmaz: „Alapvetően arra törekedtem, hogy oly szűkre fogjam az állami beavatkozást, amennyire csak lehet, s hogy szigorúan körülhatároljam a nyomorultaknak azokat a csoportjait, amelyeket megillet a közsegélyezés.” (*La Réforme sociale*, 1906. április, 658. old.)

59. E nézőpontok egymást kiegészítő jellege jól kiderül az Első Nemzetközi Közsegélyezési Konferencia (Paris, 1889, id. mű) anyagaiból is. Munkamegosztás látszik kialakulni a közsegélyezés (mely úgyszólván automatikusan jár a teljes nincstelenség állapotába jutottaknak) és a magánszektor között, melynek szolgáltatásai időszakosabbak és rugalmasabbak is. Ennek is, annak is, figyelemmel kell lennie arra, hogy a segélyezettnek helyzete rosszabb kell legyen, mint azoké, akik maguk tartják fenn önmagukat. Ez a *less eligibility* elve, mely az angol szegénytörvények szellemét örökíti tovább. A magánsegélyezés nagyobb nyomatékot fordít az erkölcsi és pszichológiai támogatásra, mint az anyagi segítségnyújtásra. Az „eseteket” sokoldalúan és elmélyülten vizsgálják ki, annak a filantrópiának a szellemében, melynek jó summázatát adja a *Le Visiteur du pauvre* címet viselő kis útmutató (lásd a Londoni *Charity Organization Society* titkárnak, C. S. Lochnak a nemzetközi konferencián „De l'organisation de l'assistance” címmel tartott referátumát. A Cherbourg-i Akadémián felolvasott értekezés. Újrafordulása: *Revue internationale d'action communautaire*, 1986, ősz, Montréal.) Mindazon

feszültségek ellenére, amelyek bizonyára jócskán előfordulhattak a terepen egymásba ütköző „vetélytársak” között, a felelős vezetők szemében e két rendszer egymás kiegészítőjének tűnt.

60. C. Bloch–A. Tuetej: *Procès-verbaux et rapports du Comité pour l'extinction de la mendicité*, Paris, Imprimerie Nationale, 1910, „Munkaterv”, 310. old. E megszorítások nem zárják ki sem az Első Köztársaság létrehozói előtt lerótt hangsúlyozott tiszteletkörieket, sem a forradalmi nemzetgyűléseknek a közsegélyezés ügyében végzett munkája minősítéséért vívott „ideológiai harcot”. E harc szembeállítja az olyan republikánus történészeket, mint Camille Bloch vagy Louis-Ferdinand Dreyfus a „klerikálisokkal”, egy Lallemand-nal vagy egy Christian Paultre-ral. Ekképp azok az értelmezések, melyeket a Harmadik Köztársaság a segélyezésről alkotott, legalább annyira kötődnek politikai küzdelmek téjeihez, mint gyakorlati szükségletekhez. Mindezekre vonatkozólag lásd C. Bec: *Assistance et République*, Paris, Éditions Ouvrières, 1994.

61. C. Biancoli felszólalása a Közsegélyezés és magánjótékonyosság IV. Nemzetközi Konferenciáján, Milano, 1906, 134. old.

62. C. Bec: *Assistance et République*, Paris, Éditions ouvrières. 1994. Azzal kapcsolatban, hogy a munkaügyi minisztérium 1906-os létrehozását megelőző vitákban és tervezetekben hogyan váltja fel a segélyezésben való érdekeltséget fokozatosan és egyre inkább a biztosításban való érdekeltség, lásd továbbá J.-M. Tournerie: *Le Ministère du Travail, origines et premiers développements*, Paris, Éditions Cujas, 1971.

63. Idézi H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 78. old. A Mirman képviselte álláspont meglehetősen rokonságot mutat Beatrice és Sidney Webb ekkoriban Nagy-Britanniában képviselt álláspontjával. (*The Prevention of destitution*, London, 1911.) Webbék ellenségesen szemlélik a társadalombiztosítás s egyszersmind minden speciális szociális törvénykezés gondolatát. A központi állami beavatkozás olyan szakosítatlan önkormányzati szolgáltatásokhoz való áthelyezését javasolják, amelyek – anélkül, hogy sajátlagos célkitűzésükké emelnék a szegénység kezelését – képesek megelőzni, hogy az emberek függőségi helyzetekbe kerüljenek.

64. H. Hatzfeld, *uo.*, 118. old.

65. E „jobb körök” egyes képviselőiben a gyanú magva azért legalábbis elhintődött. Lásd ehhez a Császárság ügyészségének egyik, 1867-es keltezésű jelentését, mely a közrend – hatáskörébe tartozó – biztonságán elmélkedvén, aggódva látja meg e társulásokban annak kockázatát és veszélyét, hogy „minden felsőbbrendű tekintély és kormányzati hatalom megkérdőjeleztesék”. „Őszinte megdöbbenéssel kell azt látnunk, hogy a kormányzat saját maga hozta létre a felforgatásnak ily fegyverét... Tudom, hogy a segélypénztár-társulások dédelgetett vállalkozások, de a családokat többnyire épp elkényeztetett gyermekeik döntik romlásba... Vonzó gondolat abban bízunk, hogy a proletárok eztán maguk segítenek magukon, ha betegség vagy az öregség fenyegeti őket; elégedettséggel tölthet el azt hinnünk, hogy többé nem kell titkos társaságoktól, szervezetektől tartanunk; szívünknek kedves lenne azt remélnünk, hogy kormányhű emberek tömegei egyesülnek. Sajnos, mindezen célba vett eredmények igen messze esnek azok gondolatvilágától, akik e bátorításra fogékonyak mutatkoznak. Örömmel veszik át a kezükbe adott fegyvert, de saját céljaik érdekében kívánják azt forgatni... A munkásosztály uralkodó szenvedélye, az egyetlen, mely igazán erőt kölcsönöz a tömegeknek, a minden magasabbrendűvel, minden kormányzattal szemben érzett gyűlölet... Egyedül a szervezetségnek voltak már csak híjával – e segélyegyletek most majd ezt is megadják nekik.” (Idézi B. Gibaud: *De la mutualité à la Sécurité sociale*, Paris, Éditions ouvrières, 1986, 38. old.)

66. Egy példa a sok közül. Émile Laurent, a „gondviselő állam” egyik első ellenzője, pátoszosan zengi – emezzel szembeállítva – a segélypénztári társulások dicséretét. „Testvéries összejövetelek, hol főnök s munkás egyként megjelenik, akár gyáron belül, akár kívül tartásék; összejövetelek, melyeknek már csak a közös elbeszélgetés is elegendő érdemeül hozathatna fel, de amelyek ennél sokkal többet nyújtanak; ahol a megjelentek szeretik s becsülik, mert ismerik egymást, mert olvasni tudnak egymás szívében; hová a gyanú nem tud beférkőzni, hol a félreértéseket könnyű eloszlatni; hol, akik magasabbra emelkedtek – tudván, mily felelősségük van a lélek szenvedélyeinek csitításában –, szükségét érzik, hogy a kevesebb

jutottak a legmagasabb rendű tanításban, a személyes példaadásban részeltessék... no lám, mi minden fér a segélypénztári társulások nyújtotta befogadó készségbe, segítő pártfogásának ezer megnyilvánulásába.” (*Le paupérisme et les associations de prévoyance*, id. mű, I. köt., 107. old.)

67. Lásd B. Gibaud: *De la mutualité à la Sécurité sociale*, id. mű. Ez a szembenállás végighúzódik az egész 20. századon, lásd *id. mű*, 100. old. skk. arról a legalábbis kétértelműnek mondható szerepről, melyet a segélypénztárak a Vichy-kormány alatt eljátszottak.

68. A mutualista mozgalom vezéralakjai eléggé tisztában is vannak azzal, hogy mind szélesebb szakadék választja el egymástól a „mozgalmat” és a munkásság nagy többségét. Léopold Mabillean, aki később a *Fédération nationale de la mutualité française* elnöke lesz, 1900-ban úgy véli, hogy emez „csak a munkásosztály e szempontból legkevesebb problémát mutató rétegéről gondoskodik, azokról, akik gazdasági helyzetüket tekintve az osztály elitjét képezik.” (*Premier Congrès international de la mutualité*, Paris, 1900, 12. old.)

69. J. Lefort: *Les Caisses de retraites ouvrières*, Paris, 1906, I. köt., 114. old. skk.

70. Lásd E. Lavesseur: *Questions ouvrières et industrielles en France sous la Troisième République*, Paris, 1907, 500. old. skk.

71. 1898-ban a bányászok 98%-a s a vasúti alkalmazottak kétharmada a munkaadói pénztárak tagja (lásd J. Lefort: *Les Caisses de retraite ouvrières*, id. mű, 2. köt., 89. és 177. old.). A jogosultak harmadik nagy kategóriáját – egy 1853-as törvény értelmében – a köztisztviselők teszik ki. De az állam itt egy olyan személyzeti politika keretében lép fel munkáltatóként, amely a bérek alacsonyóságát az alkalmaztatás biztonságával és a nyugdíjjal ellensúlyozza.

72. Csak kb. 7 millió abból a 12 millióból, amennyire ez idő tájt létszámuk rúg, mert mint majd látni fogjuk, a biztosítás az első időkben csak a bérből élők alsó rétegeit érinti.

73. J. Lefort: *Les Caisses de retraites ouvrières*, id. mű, I. köt. iii. old. A „német rendszer” ellen (az idézett megjegyzés erre utal) felhozott érvelés főleg azt kifogásolja, hogy az nem elégszik meg szolgáltatások nyújtásával. Működése nyomán kórházak születnek, nyugdíjasotthonok, rendelőintézetek s effélék – egyszóval egy sor olyan egészségügyi és szociális intézmény, melyeknek közintézmény-jellege elfogadhatatlan az állami beavatkozás eszmei ellenfelei számára.

74. Uo., I. köt., 9. old.

75. E. Cheysson: „Diskusszió”, in *La Solidarité sociale*, Académie des sciences morales et politiques, Paris, 1903, 137. old. Cheysson egyértelműen azon az alapon fordul kifejezetten szembe a szolidaritás-elvvel, hogy a társadalmi adósság jogformáló. Le Play tanítványaként megmarad a „társadalmi kötelesség” gondolatánál, amely nem jogi kötelezettséget, hanem erkölcsi kötelességet von magával. Ami pedig az államot illeti, az – szerinte – legfeljebb csak bátoríthatja a kezdeményezéseket, azok segítésére szorítkozva, akik maguk segítenek magukon – a „megtámogatott szabadság” elvének megfelelően (hogy az ekkortájt Belgiumban divatos kifejezéssel éljünk).

76. Seblina képviselő felszólalása a szenátus 1905. június 9-i ülésén. Idézi H. Hatzfeld: *Du paupérisme à la Sécurité sociale*, id. mű, 71. old.

77. J. Jaurès, 1905. július 12-i képviselőházi ülés. Idézi H. Hatzfeld, uo., 71. old.

78. A Legfelső Semmítőszék jogalkotása leszögezi, hogy ha a munkás nem tesz eleget a befizetésnek, a munkaadó is mentesül a járulékfizetés kötelezettségétől. A „kötelezettség” ekképp majdhogynem fakultatívvá válik. Tegyük hozzá, hogy a nyugdíjkorhatárnak szabott 65 évet akkoriban a munkásoknak egy elenyésző töredéke éli csak meg. „Nyugdíj a halottaknak” – zengi majd a GGT ellenpropagandája –, a szakszervezet ugyanis hevesen tiltakozik a bércsökkentéssel összekapcsolt járulékfizetés gondolat ellen. Az 1910-es törvény kudarcát hivatalosan 1932-ben fogják elismerni a társadalombiztosítási törvény előterjesztői. „Az egymást követő munkaügyi miniszteri és költségvetési betérjesztések után nem tehetünk egyebet, mint hogy megállapítsuk e rendszer kudarcát.” (Edouard Gringa előterjesztése a képviselőház 1923. január 31-iki ülésén, *Documents parlementaires*, 5505. sz. függelék, 36. old.)

79. N. Murard: *La Protection sociale*, Paris, La Découverte, 1989.